

Narativni prikaz dječje traume u hrvatskoj dječjoj književnosti o Domovinskom ratu

Sarajlija, Tatjana

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:954912>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Tatjana Sarajlija

**Narativni prikaz dječje traume u hrvatskoj
dječjoj književnosti o Domovinskom ratu**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Tatjana Sarajlija

**Narativni prikaz dječje traume u hrvatskoj
dječjoj književnosti o Domovinskom ratu**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Dubravka Zima

Zagreb, rujan 2020.

Sadržaj

Uvod.....	4
1. Djeca – žrtve rata u Hrvatskoj.....	5
2. Dječja ratna trauma.....	6
3. Dječja književnost o ratu.....	8
4. Mladen Kušec – <i>Ubili su mi kuću</i>	12
5. Stjepan Tomaš – <i>Mali ratni dnevnik</i>	16
6. Nikola Pulić – <i>Strah me, mama</i>	22
7. Nada Iveljić – <i>Marijina tajna</i>	25
8. Zlatko Krilić – <i>Krik</i>	29
Zaključak.....	35
Bibliografija.....	36

Uvod

Ovaj završni rad bavit će se narativnim prikazom dječje traume u hrvatskoj dječjoj književnosti o Domovinskom ratu. U radu će biti prikazane i interpretirane dječje traume koje su proživjeli glavni junaci, odnosno djeca, u romanima *Mali ratni dnevnik* (Stjepan Tomaš), *Strah me, mama* (Nikola Pulić), *Marijina tajna* (Nada Iveljić) i *Krik* (Zlatko Krilić). Kao dokumentarno-referencijalni okvir uzet će se dokumentarna knjiga o dječjim ratnim stradanjima urednika Mladena Kušeca *Ubili su mi kuću* (1991.).

Domovinski je rat utisnuo brojne uistinu bolne i nezamislive traume u živote najmlađih i najnevinijih – djece. Vidjevši koliko djeca pate, stradaju, tuguju i naposljetku umiru, hrvatski su dječji pisci nastojali pomoći objavljivanjem dječje proze, najčešće romana, s tematikom Domovinskog rata. Neki od tih autora koji vjerodostojno prikazuju sve grozote, strahote i neočekivane situacije u kojima su se djeca našla su Stjepan Tomaš, Nikola Pulić, Nada Iveljić i Zlatko Krilić. Oni su najčešće opisivali dječja razmišljanja, ponašanja, tugu i strahove, ali i nadu da će rat prestati, da će se spasiti i opet sretno živjeti i uživati u svojem djetinjstvu koje im je tako okrutno i nehumano oduzeto.

Cilj ovoga rada je prikazati dječju ratnu traumu iz dječje perspektive te ju usporediti s onakvom kakvu ju vide dječji pisci. Obrazložiti će se u kolikoj mjeri navedeni autori u svojim djelima navode i opisuju ono što stvarno djecu brine, muči, straši i užasava.

U prvom poglavlju opisat će se na koji su način djeca žrtve Domovinskog rata te navesti broj stradale djece u njemu (poginuli, ranjeni, prognani itd.). Drugo poglavlje bit će posvećeno dječjoj ratnoj traumi kako u fizičkom, tako i u psihičkom smislu. Najvažniji autori, djela i obilježja hrvatske dječje književnosti ratne tematike, obradit će se u trećem poglavlju. Četvrto poglavlje prikazat će stvarnu ratnu traumu mališana iz sela koja su bila pogođena ratnim zbivanjima 1991., odnosno njihove doživljaje rata. Te naposljetku, od petog do osmog poglavlja obradit će se ratne traume likova dječjih romana kako bi se usporedio način na koji dječji pisci opisuju njihovu traumu s onakvom kakva ona zaista jest.

Djeca – žrtve rata u Hrvatskoj

Domovinski rat (1991.-1995.), obrambeni je rat za neovisnost i cjelovitost hrvatske države protiv agresije udruženih velikosrpskih snaga – ekstremista u Hrvatskoj, Jugoslavenske narodne armije (JNA) te Srbije i Crne Gore. Rat je katastrofa koja se razlikuje od svih ostalih, kako prirodnih, tako i ljudskom rukom izazvanih katastrofa ne samo što je namjerno proizvodi čovjek, već što predstavlja planiranu i strukturiranu situaciju sustavnog uništavanja i ubijanja. Ljudi u ratu nisu slučajne žrtve, već namjerno odabrane mete. U suvremenim ratovima, kakav se vodio i protiv Hrvatske, civili više nisu na pozadinskim linijama i relativno zaštićeni od najgorih ratnih strahota kao što je to bilo nekada. Suprotno tomu, nasilje nad djecom, ženama i starcima, kao najbespomoćnijim članovima zajednice koju se želi uništiti ili osvojiti, danas se koristi kao izuzetno učinkovito sredstvo ucjenjivanja, zastrašivanja, maltretiranja i demoraliziranja neprijatelja. Među ratnim civilnim žrtvama najnedužnija su sigurno djeca, jer djeca su simbol nevinosti, a prema dominantnim shvaćanjima i predodžbama, djetinjstvo vidimo kao stanje koje prethodi „grijehu odraslih“. Djetinjstvo bi, dakle, trebalo biti – edensko stanje (Kuterovac, 1994: 110).

Za razliku od mirnoga, bezbrižnoga i veseloga djetinjstva na koje svako dijete ima pravo, u oružanim sukobima koje vode odrasli, odnosno ratu, djeca često ostaju nezaštićena. Ona su izložena teškim stradanjima jer se ne mogu sakriti i pobjeći, pa moraju protiv svoje volje sudjelovati u ratu kao njegove tragične žrtve. Dakle, djeca više nisu samo svjedoci indirektnog nasilja koje se odvija oko njih, već ona postaju direktne žrtve agresije koja se pred njima kao svjedocima vrši nad njihovim najbližima ili nad njima samima (Kuterovac, 1994: 110).

Prema podacima iz 2010. godine, a za razliku od Vladinih izvještaja iz 1996. godine, u Domovinskom ratu poginulo je 402 djece, a 1 260 djece je ranjeno i ima veći ili manji postotak invaliditeta. Od ukupnoga broja ranjene djece njih 86 doživotni su invalidi. Iako se veći dio djece žrtava sklanjao u podrumne svojih kuća ili u javna skloništa, teška artiljerija takozvane Jugoslavenske narodne armije i srpskih vojnih postrojbi nije bila spriječena da uništi na stotine nedužnih mladih života. U Vukovaru, ali na nesreću ne samo ondje, djeca su ubijana u majčinom naručju. Također, kako je poginuo veliki broj trudnica, vjerojatno je najstrašniji podatak da su i oni, najslabiji od slabih – nerođeni, ubijani u majčinom truhu (Fagač, 1994: 31). Ipak, najčešće su stradavala djeca školske dobi od 11 do 17 godina. Ratu je bilo izloženo oko milijun djece u Hrvatskoj, a oko 600 000 njih bilo je izravno pogođeno ratom. Najveći broj djece žrtava zabilježen je u Istočnoj Slavoniji, a slijede Zapadna Slavonija i Dalmacija (Fagač,

1994: 10-11). Mnogima su ubijeni jedan ili oba roditelja, braća, sestre, rodbina ili prijatelji. Mnogima su spaljeni ili razoreni domovi. Najviše je djece ubijeno u prvih šest mjeseci agresije na Hrvatsku kada je poginulo 110 djece. Najmlađe ubijeno dijete imalo je samo četiri mjeseca. Vrste ozljeda koje su dovele do smrti većinom su stradanja od zrakoplovnih i topničkih napada te ranjavanja iz vatrenoga oružja i eksplozivnih naprava. Do kraja rata evidentirano je 35 nestale djece. Vezano uz prisilne migracije – samo je od listopada 1991. do prosinca 1991. registrirano oko 308 000 prognanika, od kojih su 172 000 bila djeca. Od studenoga 1992. registrirane su 264 194 prognane osobe, od kojih je 148 000 djece. Broj prognanika u ratu je uvijek velik, pa je takav i u Republici Hrvatskoj; oni predstavljaju „tihu većinu“ civilnih stradalnika ovog rata, a među prognanicima najbrojnija su djeca. Dakako, treba spomenuti i djecu koja su bila prisilno odvedena i zarobljena u srpskim koncentracijskim logorima i tamo, uz svakodnevna gledanja maltretiranja i ponižavanja, bila izložena seksualnom zlostavljanju. Prema nekim rezultatima opsežnih istraživanja liječnika, navodi Fagač (1994: 41): „oko 90 posto svih zatočenika, uključujući i djecu, bili su maltretirani i zlostavljani. Oko polovine njih bili su žene i djeca, a otprilike trećina tih mladih Hrvatica silovana je, mučena i iskorištavana na razno razne bolesno-perverzne načine. Puštene su na slobodu tek kada su se mučitelji uvjerali da su trudne. Mnoge od njih su zbog visokog stupnja trudnoće morale roditi pa su zbog posljedica trauma što su proživjele nerijetko počinile ili pokušale počiniti samoubojstvo, a neželjenu su djecu predavale Caritasu (Fagač, 1994: 33-38).

Dječja ratna trauma

Ukratko, veliki broj djece izravno pogođene ratom doživio je ratnu traumu. Pri tomu, važno je naglasiti da je mnogo lakše definirati traumu u „medicinskom, organskom smislu“ gdje se pod tim nazivom misli na akutnu ozljedu organa i/ili organskog sustava (Bunjevac, 1992: 33).

U psihološkom smislu definiranje traume nije jednostavno i stoga postoje neslaganja o tome: primjerice, ako je dijete vidjelo ubijanje svojeg roditelja, svi će se složiti da je to jako traumatično za njega. Međutim, ako su neprijateljski vojnici roditelju samo prijetili, to ne mora, ali može biti i te kako traumatično za dijete. Što je traumatično za dijete zavisi od njegova subjektivnog doživljaja i iskustva, pa tako i događaji na koje su odrasli već zaboravili mogu još dugo vremena biti traumatični za dijete. U psihološkom se smislu, dakle, govori o traumi kao o iznenadnom i intenzivnom događaju koji nadilazi dječje zaštitne mehanizme i izaziva

emocionalne, neurotske i psihosomatske poremećaje. Pri tome je ponavljano izlaganje traumatskom događaju sigurno bolnije od pojedinačnog (Bunjevac, 1992: 33).

Poznato je da ratom uzrokovane traume u djetinjstvu, kao i jaki stresni doživljaji, mogu ostaviti posljedice na pojedinca pa i veće grupe dugi niz godina. Takve spoznaje proizlaze iz iskustava osoba koje su u 2. svjetskom ratu kao djeca pretrpjela stradavanja i doživjela izrazite stresne događaje. Iako su ta djeca bila evakuirana, odnosno izbjegla u zemlje ili područja bez ratnih opasnosti, ipak su mnogi od njih još desetljećima poslije rata pokazivali psihičke poremećaje (Bunjevac, 1992: 34).

Neke od najčešćih reakcija na ratne traume i izloženost jakim stresovima su: tjeskoba i strah (strah od odvajanja, strah za roditelje, preosjetljivost i sl.), pretjerane i uznemirujuće fantazije i misli, poteškoće koncentracije i pažnje, izolacija, žalovanje i depresija, pretjerana povučenost, osjećaj krivnje, naglašena agresivnost, poremećaji spavanja te psihofizički poremećaji (Bunjevac, 1992: 34-35).

Osim navedenih reakcija na ratna stradavanja važno je spomenuti još jednu koja se javlja i kod odraslih i kod djece, a to je posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Taj se poremećaj javlja nakon doživljene jake traume čiji intenzitet nadilazi granice uobičajenog ljudskog iskustva. Poremećaj se ne javlja odmah, nego naknadno, čak i do nekoliko godina nakon pretrpljene jake traume, kao što je na primjer ozbiljna prijetnja djetetovu životu ili tjelesnom integritetu, ugrožavanje života djetetovih roditelja ili emocionalno važnih osoba, iznenadni gubitak drage osobe, gubitak doma ili mjesta stanovanja, prisustvovanje djeteta nečijem ubijanju, ranjavanju ili sl. (Bunjevac, 1992: 36).

Klinička je slika ovog sindroma vrlo šarolika, a obično je karakteriziraju: ponavljano i uznemirujuće vraćanje pojedinih prizora ili detalja traumatskog događaja, opsesivna igra ili iritirajući snovi i poremećaji spavanja, strah od odvajanja, strah od izlaganja događajima koji simboliziraju ili asociraju sličnost s traumatskim događajem i sl. (Bunjevac, 1992: 36).

Dakle, tek se u poslijeratnom razdoblju doznaje više o raznim oblicima poremećaja zbog stradavanja kojima su izložena djeca u ratu, a koja dovode do teških posljedica u dječjem razvoju te duševnom i tjelesnom stanju. Preko Instituta za zaštitu majki i djece u Zagrebu i brojnih donatora iz inozemstva, sva djeca invalidi i većina teže ranjene djece bila su na liječenju u inozemstvu, neki i više puta. Tamo su djeca invalidi dobila najsuvremenije proteze, kojih nije bilo u domovini. Najupečatljiviji je primjer jednog dječaka iz Karlovca, koji je u Njemačkoj dobio elektronsku šaku i bio je sretan što može ponovno voziti svoj najdraži bicikl.

Zaključujemo da se za fizičko zdravlje te djece i može učiniti sve što je potrebno, ali ostaju psihičke posljedice i smanjena kvaliteta života jer oni nisu mogli, unatoč najsofisticiranijim protezama, živjeti kao njihovi vršnjaci, što je za svako dijete najvažnije (Fagač, 1994: 31-32).

Dječja književnost o ratu

Branimir Fagač u knjizi *Spasite naše duše* (1994: 7) navodi: „Rat se najokrutnije poigrao s djecom. Umjesto haljinica, lutkica, nogometa na omiljenoj livadi ili igara u pijesku zapao ih je smotuljak najnužnijih stvari s kojima se silazio u skloništa, umjesto nastave u svojim školama slušali su zvuk sirene za uzbunu, a umjesto svečanog nedjeljnog objeda s roditeljima gledali su kako majka ispraća oca na frontu.“

Svaki rat u ljudskim srcima i dušama ostavlja dubok i neizbrisiv trag, a odrasli ne mogu ni naslutiti kako je to biti dijete u gradu ili selu u kojemu rat odnosi i ruši sve pred sobom. Tom je djetetu djetinjstvo izgubljeno, a Stjepan Hranjec ga još naziva i *djetinjstvo zasuto granatama* (1998: 18) te navodi: „Ovaj strašni rat utisnuo je djeci mnoge rane, neke možda nikad neće zacijeliti. Posebno su te rane bolne jer je pred njima život, a na njegovu pragu susreli su se s nečim strašnim, šokantnim, nečim što čak ni njihovi roditelji ne mogu posve shvatiti ni objasniti zato što im je mnogima razoreno najdraže – drago okružje roditeljskog doma, što im je nasilno prikraćeno djetinjstvo“.

Dok su vani opustjele ulice i trgovci, škole i vrtići, djeca se nisu smjela igrati i dok je vani svom žestinom bjesnio rat, dječji su pisci suosjećali te su „zato reagirali, poradi tih svojih malih prijatelja. Premda, može li se knjigom nadomjestiti radost i zaboraviti patnja? Pitanje, no treba pokušati! Uvijek treba nastojati!“ (Hranjec 1998: 18).

Osim toga, Dubravka Težak (1997: 42) također navodi kako „velika povijesna zbivanja s prijelomnim događajima nikada ne prođu a da ne ostave traga u umjetnosti, posebice u književnosti koja kao umjetnost riječi najizravnije može iskazati autorove stavove i doživljavanja određenih aktualnih zbivanja“. Stoga su u takvim ratnim okolnostima nastala hrvatska dječja književna djela s tematikom Domovinskog rata.

Dubravka Zima (2011: 120) navodi da svi dječji ratni romani imaju neke zajedničke pretpostavke. Prva je pretpostavka da svi pisci jednako doživljavaju rat kao niz strašnih, neobjašnjivih događaja. Zatim, smatra se da svi ratni romani opisuju stvarne, povijesne događaje te se temelje na činjenicama. Nadalje, razlikuju se dva načina pripovijedanja o ratu;

prvi je način pripovijedanja iz perspektive djeteta, odnosno dječje viđenje i doživljavanje rata te kako rat utječe na dječju svakodnevicu i odrastanje, dok je drugi način pripovijedanje o ratu iz perspektive odraslih, odnosno tumačenje i opisivanje rata djetetu. Uz to, razlikujemo i fantastične romane o ratu u koje autori uvode neke fantastične elemente te na nestandardan način opisuju ratnu tematiku. Najznačajniji pisci proznih tekstova s tematikom Domovinskog rata su Nikola Pulić (*Strah me, mama, Čuvari amfora*), Stjepan Tomaš (*Mali ratni dnevnik*), Nada Iveljić (*Marijina tajna, Čuvarice novih krovova*), Maja Gluščević (*Bijeg u košari, Ivin Vučko*), Hrvoje Hitrec (*Smogovci u ratu*), Zlatko Krilić (*Krik*) te Ivan Kušan (*Koko u Kninu*). U većini navedenih ratnih romana uglavnom je ustaljen način prikazivanja djeteta, odnosno njegova ideologizacija, jednako kao što se ne mijenja ni ideja samoga djela – prikaz strahota koje djeca doživljavaju za vrijeme ratnih zbivanja (Zima, 2011: 130, 143).

Dubravka Zima u članku *Hrvatska dječja književnost o ratu* (2001: 85, 101) razlikuje i opisuje dvije strategije u ratnom pripovijedanju – rat kao sazrijevanje i rat kao pustolovina. Rat kao sazrijevanje pozornost posvećuje dječjem liku i njegovim razmišljanjima, Sanja Vrcić-Mataija (2007: 47) takve romane naziva socijalno-psihološkom prozom te objašnjava da se u njima stavlja naglasak na dokumentarnost, u kojima se nastoji biti što bliži hrvatskoj ratnoj stvarnosti 90-ih godina, da bi se osjećajem autentičnosti, neposrednosti uputio „poziv u pomoć“. Također, u njima je naglašena i unutrašnja karakterizacija likova, posebno djece, opisuju se njihove misli, osjećaji i strahovi. Rat se interpretira kao razdoblje prisilnog odrastanja, oduzimanja bezbrižnog djetinjstva kojega su zaslužila sva djeca bez obzira gdje se nalaze. Dakle, radi se o djelima u kojima autori „simuliraju vizuru dječjeg lika u ratu koji ga zatječe – najčešće – u njegovom prirodnom okruženju“ (Zima, 2001: 99). Djeca ne razumiju rat, dapače, ni ne pokušavaju ga razumjeti, već opisuju situacije u kojima se nalaze i prepričavaju što im se traumatično dogodilo ili što se događa. Primjeri takvih romana su *Strah me, mama* (Nikola Pulić), *Mali ratni dnevnik* (Stjepan Tomaš) te *Marijina tajna* (Nada Iveljić). Glavne junakinje navedenih romana su djevojčice adolescentske dobi, od dvanaest do četrnaest godina koje opisuju svoje doživljaje rata od samoga početka, odnosno susreta sa surovom stvarnošću rata (*Mali ratni dnevnik, Strah me, mama*) pa do izbjeglištva iz rodnoga mjesta (*Marijina tajna, Mali ratni dnevnik – Sto pinkafeldskih dana*) (Vukorepa, 2019: 10). Stjepan Hranjec (1998: 24) objašnjava kako sva tri romana „imaju neke zajedničke karakteristike. Temi se pristupa na jako emotivan način, stil pisanja je jednostavan, lišen svake kićenosti i bilo kakvih bajkovitih elemenata, a optimizam te vjera u pobjedu ističu se u svakome djelu“.

Dubravka Težak (1997: 43) ovakvom tipu pripovijedanja dodaje i treći dio romana Mire Gavrana *Kako smo lomili noge*, smatrajući ga dječjim, zbog dječje pripovjedačke vizure.

Druga strategija u ratnom pripovijedanju prikazuje rat kao pustolovinu pri čemu je, objašnjava Zima (2001: 105), naglasak stavljen na doživljaje dječjih likova, a u vezi je s akcijskim dječjim romanom čiji likovi imaju potrebu za igrom i akcijom. Ipak, najveća razlika između ta dva romana upravo je prostorno-vremenska određenost događaja s ratnom tematikom (područje zahvaćeno ratom) te to što je u ratnim romanima pustolovima djeci nametnuta, odnosno nije prikazana kao igra, već kao spašavanje života. Za razliku od strategije pripovijedanja rata kao sazrijevanja, glavni junaci rata kao pustolovine su dječaci – grupe ili pojedinci koji uglavnom imaju osobine junaka akcijskog romana, primjerice strah, neodlučnost, želju za dokazivanjem i sl. U ovakvom načinu pripovijedanja rat ne ugrožava djecu jer im se on događa poput nekakve pustolovine, odnosno avanture. Takav roman omogućava ratnim junacima da iz ratne avanture izađu zdravi i sigurni, što u stvarnoj situaciji ne bi bilo moguće. Primjeri toga tipa pripovijedanja su romani *Bijeg u košari* i *Ivin Vučko* (Maja Gluščević), *Čuvari amfora* (Nikola Pulić), te *Kanjon opasnih igara* (Hrvoje Hitrec i Vladimir Tadej) (Zima, 2001: 105). Slično, Vrcić-Mataija (2006: 40) takve romane naziva pustolovnom prozom te navodi da su očevi navedenih ratnih junaka na ratištu, a mama im s bakom i mlađim bratom ili sestrom ostaje u ratom ugroženom području. Dječak od oca, objašnjava Vrcić-Mataija (2006: 40), preuzima ulogu „glave kuće“ te kreće u ratnu pustolovinu kako bi spasio svojeg kućnog ljubimca, dragu osobu ili samoga sebe. U takvim romanima djeca žude za obiteljskim druženjima, povratkom svojih očeva s ratišta te povratkom u vlastite domove i nastavkom normalnog djetinjstva.

Što se tiče fantastične ratne proze, nju dakako karakterizira ispreplitanje stvarnih i fantastičnih elemenata. Među stvarne ubrajaju se prostorno-vremensko lociranje radnje, a fantastične autori koriste kao rješenje za stvaran problem, odnosno rat. Dakle, strahovita ratna zbivanja prikazana su u bajkovitom ruhu. Najpoznatija takva djela su *Čuvarice novih krovova* i *Božićna bajka* (Nada Iveljić), *Smogovci u ratu* (Hrvoje Hitrec), *Od rata do zvijezda* (Predrag Raos) te *Krik* (Zlatko Krilić) (Zima, 2001: 109-111).

Rat u hrvatskoj poeziji za djecu nije toliko zastupljen kao u prozi. Oni pjesnici koji se odluče pisati pjesme o ratu rade to uglavnom tako da rat ne vežu uz konkretne povijesne događaje. Pjesme pišu simbolički, izbjegavajući tragične i strašne prikaze rata te su zbog toga u potpunosti suprotni autorima dječje ratne proze. Ratnu tematiku u pjesmama dobro opisuje

Zvonimir Balog koji interpretira rat kao „neželjeni i nelogični sukob dvaju suprotstavljenih strana“ (Zima, 2001: 117-118).

Prema Težak (1997: 42), djela koja nastaju neposredno nakon proživljenih tragedija, dok su još emocije nabijene, obično boluju od umjetničke neujednačenosti jer je autoru preteško sakriti svoje subjektivne stavove i osjećaje. Pisci često žele dati svoj prosvjed protiv bezdušnog, osvajačkog rata koji se ponekad gubi u pretjeranoj patetičnosti i deklarativnosti, retoričnosti i baladičnosti. Iz obilja grubog materijala što ga pruža rat: bijeg, progonstvo, smrt, strah, odvojenost od najmilijih i različite dramatične sudbine – pisci biraju motive i prilagođavaju iskazu koji djeca mogu prihvatiti. Nadalje, Ivo Zalar (1983: 46) pita se još prije početka Domovinskog rata, što jednog pisca uopće motivira da, u mnoštvu književnih tema, upravo ratnu tematiku izabere kao svoj književni smjer, a k tome ju još namjeni djeci. Prema Sanji Vukorepi (2019: 11) „postavlja se pitanje je li razlog to što djeca pružaju najdirljivije doživljaje ili je težnja tome da novu generaciju djece upoznamo s ratnim strahotama koje su jednom proživjeli njihovi vršnjaci?“

Sanja Vrcić-Mataija (2007: 40-55) hrvatsku dječju književnost o Domovinskom ratu sažima riječima: „Izmijenjena hrvatska stvarnost 90-ih godina prošloga stoljeća potaknula je mnoge autore dječje književnosti da progovore o djeci kao najvećim ratnim stradalnicima, na način koji jednim dijelom uvjetuje i promjenu poetike realističnih proznih djela dječje književnosti u kojoj pustolovina zadobiva drukčiji karakter, preobražava se djetinjstvo, dječja igra se mijenja i odvija u nesvakidašnjim okolnostima, intenzivnije se prate unutarnja previranja glavnih junaka, njeguje se ispovjedni ton te vrlo često se prikazuje nepotpuna obitelj. Djeca se prisjećaju vremena prije rata, priželjkuju ga, žele pobjeći iz ovoga, vrlo često u svijet bajke u kojoj je sve moguće, u međuvremenu odrastajući i sazrijevajući. Govor dječjih likova određen je prepletanjem intimnog dječjeg diskursa s obiteljskim, uz velik utjecaj razmišljanja odraslih, kao i prožimanja medijskog (TV, radio, novine, filmovi) diskursa s političkim, sakralnim i ratnim kao oblicima javnih diskursa, što naravno uvjetuje promjenu dječjeg poimanja svijeta i uzrokuje ranije sazrijevanje djece u ratu. Ta se pojava uočava i u dokumentarnim tekstovima djece stradale u Domovinskom ratu“.

Naposljetku, rat u dječjim književnim djelima zapravo karakterizira niz strašnih događaja i okrutna stvarnost koja je zadesila djecu u najbezbriznijoj fazi života. Glasan smijeh, igra i druženje s prijateljima naglo je prekinula ljudska zloba i iskvarenost (Vukorepa, 2019: 11). Crnković (1990: 153,157) navodi kako „grozota i apsurdnost rata nikad nije bila strašnija nego kada se doživljava u zrcalu dječjih očiju“, ali isto tako smatra da je dobro da djeca koja

nisu proživjela rat pomoću romana upoznaju strahote rata kako bi više cijenili svoje djetinjstvo. Iako okončan, Domovinski rat ostavio je duboke ožiljke. Duše ljudi, a pogotovo one dječje teško će se izliječiti. Kako kaže Branko Pilaš (1998: 39), vrijeme će tu svakako pomoći, ali mogu pomoći i knjige da se što lakše i brže prebole rane ovoga, ali i ne daj Bože – svih drugih budućih ratova.

Mladen Kušec – *Ubili su mi kuću*

S početkom ratnih zbivanja na tlu Hrvatske, Zagrebačka izdavačka kuća *Mladost* pokrenula je 1991. posebnu biblioteku koja se bavi problematikom Domovinskoga rata pod nazivom *Ratna vjeverica*. Prvo djelo u toj biblioteci bilo je djelo Mladena Kušeca *Ubili su mi kuću* (1991.). Urednica knjige Vera Barić (1991: 5) poručuje djeci:

„Draga djeco,

Godinama ste odrastali uz knjige biblioteke VJEVERICA: danas, u teškim i dramatičnim trenucima naše domovine Hrvatske, u kojoj se vodi bezumni rat, vaša je igra naglo i okrutno prekinuta. Želja nam je da knjiga i nadalje bude vaš najdraži prijatelj, ma gdje se nalazili, u skloništima, zbjegovima, izvan domovine. Zbog toga smo započeli s objavljivanjem knjiga pod zajedničkim nazivom RATNA VJEVERICA. Ona će vas hrabriti, pomagati vam da ne zaboravite na leptire i vjeverice i pripremite se za vrijeme kad ćete opet moći nastaviti sa svojim bezbrižnim igrama“.

Mladen Kušec rodio se u Zagrebu 24. veljače 1938. godine. Poznati je pjesnik i pripovjedač za djecu te publicist. Osnovnu školu, gimnaziju i Filozofski fakultet završio je u Zagrebu. Radio je kao novinar i uređivao radijske i televizijske emisije za djecu (*Tonkica Palonkica frrr...*, *Bijela vrana*, *Hihotići*, *Plavi kaputić*, *Patuljci pojma nemaju* itd.). Kušec je jedan od malobrojnih suvremenih hrvatskih pisaca koji je gotovo cjelokupno stvaralaštvo posvetio najmlađima, a neka od njegovih najpoznatijih djela su *Dobar dan* (1971.), *Volim te* (1973.), *Plavi kaputić* (1974.), *Tonkica Palonkica* (1983.), *Moja domovina* (1986.), *Čoko i Lada* (1989.) i dr. Za roman *Mama, tata i ja* dobio je nagradu *Mato Lovrak*, koja je tada bila prvi put dodijeljena, a za radioemisiju *Bijela vrana*, prema kojoj je kasnije napisao roman *Donatela* (1989.), dobio je najveću godišnju nagradu Društva novinara Hrvatske *Zlatno Pero 1978/79*.¹

Ubili su mi kuću dokumentarna je zbirka reporterskih zapisa i dječjih impresija o ratu. Kušec je u tom djelu sažeo stvarna ratna svjedočanstva djece kojima je srušen dom, selo, grad i sve ono što je dotad činilo njihov mali život. Osim što nema fabule, u djelu ne nalazimo ni

¹ Kušec, Mladen. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 3. kolovoza 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34788>.

klasično oblikovane likove. Oni o „kojima se govori“ ili koji govore o sebi su autor, kolegica s Hrvatskoga radija Nela Čurčić i djeca iz Dubravica, Lišana Ostrovičkih, Dobre Vode, Lukšića i Prisole u njihovih „pet dana stradanja“. Radi se o početku srpske agresije kad su ljudi iz sela uz prvu crtu bojišnice morali bježati, a zločinci potom rušili crkve i kuće. Naslov je knjige slikovit: „Ubili su mi kuću“, kaže mala šestogodišnja Ruža, kojoj kuća predstavlja živo biće, ona joj je dom, dakle „svetinja, kao i svakome djetetu i Hrvatima općenito“ (Hranjec, 1998: 18). Barbarima, odnosno četnicima nije i zato ju ruše, odnosno „ubijaju“ (Isto, 18).

Djelo još po koječemu nije standardno. Uz zapise, koje je Kušec počeo slagati 18. rujna, a završio 8. listopada '91., nalaze se niz uvrštenih pisama i pjesama malih stradalnika, drukčije grafički oblikovanih (istaknutih) bolničkih izvješća, fotokopija novinskih naslova i članaka, a u prvom redu dječjih crteža s tematikom rata. Stjepan Hranjec (1998: 19) ovo djelo naziva *ratnom slikovnicom*, dakle knjigom u kojoj ravnopravno postoje tekst i slika, nadopunjavajući se i pojašnjavajući. Crtežima djeca pokazuju svoj doživljaj rata, dok onim tekstualnim dijelom opisuju svoje osjećaje, strahove, nadu u ponovno vraćanje domu, molitvu te ljubav prema svojoj voljenoj domovini Hrvatskoj. Stoga se iz ovoga djela može dosta toga zaključiti o stvarnom dječjem doživljaju rata i što djecu uistinu brine, plaši te kako se osjećaju. Također, prema Težak (1997: 32): „Ova je knjiga poklonila hrvatskim mladim čitateljima umjetnički oblikovana ili srcem sročena sjećanja na stradanja, patnje, boli duše i srca iznikle iz pepela rodnoga ognjišta, s garišta i ratišta Domovinskog rata. Autor isprepliće dječja kazivanja i svoju umjetničku riječ s ilustracijama koje opominju, a i sam se pita 'koliko će još u mojoj domovini zločinci uništiti sela i prelijepih gradova pretvoriti u ruševine“.

Mladen Kušec (1991: 11) na početku svoga djela navodi:

„Po zagrebačkim ulicama počinje padati kiša, neobična, crna. Čini mi se, to iz nas suze na najžalosniji način odlaze. Ljubav i tuga rastu uokolo i u crnoj kiši pretvaraju se u neizmjernu bol hrvatsku, koja, jer nema više suza ostaje u ruševinama djetinjstva, ljubavi, obitelji, svakom Dalju i Vukovaru hrvatskome. Žalostan sam, i sve sam nelijepo i nedobro u sebi i izvan sebe, ali i ponosan jer moja domovina ima snage, srca da se bori i pobijedi.“

Nadalje, opisuje stanje u svojoj domovini, navodi kako je u Zagrebu objavljena još jedna zračna uzbuna. Uz hrabre branitelje ginu i stradavaju djevojčice i dječaci, mame i tate, i to samo zbog toga što žele biti slobodni i što su Hrvati. Opisuje rušenja dječjih vrtića, škola, crkava i domova. Više od dvjesto tisuća Hrvata luta prognano. Nekoliko tisuća ih je ranjeno, više stotina ubijeno. Osim u bolnicama i na grobljima, sve ih je više i izvan domovine (Kušec, 1991: 14).

Svoj tekst Kušec započinje riječima koje je početkom rujna 1991. u mikrofon izgovorio desetogodišnji dječak iz Ličana Ostrovičkih:

„U 5 sati ujutro bacili su granate na crkvu i oštetili su crkvu i zvona i fratar je izletio iz crkve i pogodila ga je granata u glavu i poginuo je i više nema ništa. (...) Da nije bilo babe Marte... ona je bila u Varošu i rekla da idemo ća jer ako ne odemo da će srušit selo. I onda smo otišli autobusom i došli smo u Šibenik i onda smo iz Šibenika došli ovdje. Moj tata je kod kuće u Lišanima. Čuva selo sa mitraljezom.“ (Kušec, 1991: 15).

Autor zapisuje još jedan doživljaj dječaka iz Ličana Ostrovičkih, malenoga Stipe koji opisuje svoj odlazak iz rodnoga sela, piše da mu je lijepo i da je sretan, ali mu nedostaje dom:

„Bila je srida. Ja sam se probudio kada je prva granata pala, ona je mene probudila. Ja sam izišao na teracu i tata je vikao da salazim dolje da me ne bi pogodilo. Ja sam sašao. (...) Jedna je žena bila koja je rekla da će se javiti miliciji i da će oni odrediti gdje ćemo ići. Odredili su nas u Cvjetni dom, u starački dom. I tamo smo ošli i bili nekoliko dana i dobili smo vijest da ćemo u Jezera. Otišli smo u Jezera (...) kupamo se, sretni smo, a naši očevi, zapravo tate, ostali su u Lišanima da brane selo. Oni su na onim glavnim kamenima i tu imaju oružje i brane se od srpskih terorista. Ovdje mi je lijepo, ali da sam u Lišanima gonio bih svoju kravu i igrao bih se. Sada kravu čuva otac, kada nije na straži.“ (Isto, 18).

Desetogodišnji Neven, iz Ličana Ostrovičkih umjesto opisivanja svoje boli i tuge, piše Molitvu za svoju domovinu te, objašnjava Hranjec (1998: 19), ne uzvraća mržnjom, nego se uzdiže iznad zla – molitvom, za sebe i za neprijatelje:

„Molitva za moju domovinu

Ja molim svim srcem svojim Gospu da sve ljude hrvatske sačuva smrti i pakla. Molim te, da Hrvatska sva sja u zlatu. Molim da sva djeca budu sretna. Molim te, Gospe, daj mome tati u selu da ne bude ranjen ni mrtav. Molim te, umiri srpski narod od prokletosti. Molim te, Gospe, pomoz mi.“ (Kušec, 1991: 20).

Autor također navodi kako čitajući ove potresne priče djece o njihovim stradanjima i stradanju njihovih roditelja žali za svakom travkom, za svakom ovcom i mirisnim jutrom nad Lišanima i Dubravicama. Autor se pita zašto je to sve počelo i kada, i tko je sve to započeo. Za svojom kućom žali i malena Kata, učenica 6. razreda osnovne škole u Dubravicama te šapće suznim očima:

„Moje selo nalazi se poviše Skradina, Dubrvice. Smjestilo se na brežuljcima iznad rijeke Krke. Zadnja vremena u mom selu tugujemo od žalosti. Zadnjih petnaestak dana ljudi su iseljavali kod svojih prijatelja i rođaka. I moja obitelj tuguje od žalosti jer su nam srušili kuću.“ (Isto, 22-31).

Kušeca (1991: 21) rastužuje činjenica što će u tim srušenim selima „svi dječaci i djevojčice, barem sljedećih pedeset godina umjesto lego kockica slagati svoje kamenje, svoje kuće, vrtić, školu, crkvu, svoj život. Posjećivat će hrvatska groblja ili će na livadama, njivama,

na raskrižjima, pred kućama, pred školom, crkvom, paliti svijeće da se svi koji prođu, poklone sjenama palih za slobodu domovine Hrvatske“.

Za svojim selom, Dobrom Vodom tuguje i žali što ga napušta Maja, učenica 5. razreda osnovne škole:

„Moja je domovina, počela biti puna ruševina. U mojoj domovini počelo je biti puno drugačije negoli je itko pomislio. Nikad nisam mislila da ću otići od moje kuće. Ja ipak mislim da će moja domovina biti slobodna i samostalna. Ja kad sam pošla iz moga sela bilo mi je vrlo tužno.“ (Isto, 34).

Kušec (1991: 36) piše da „djeca bježe, odlaze, prestrašeni, goli i bos i iz svojih zipki, krevetića, dječjih vrtića, škola. Do jučer svoji gospodari, jer su uvijek bili dovoljno bogati da se smireno raduju životu, sada primaju pomoć od nepoznatih ljudi, iz krajeva i svijeta koji nikad nisu vidjeli. Pate i pišu tužno, pretužno.“ Također, navodi da čita pismo djevojčice Marine koje je puno užasa, želja, nada i ljubavi prema domovini, mami i tati, koji su u selu Prović ostali braniti svoju domovinu, te ga prenosi:

„Moje selo je meni najdraže, ali se polako raspada. Izlazim iz kuće prema vratima od dvorišta teroristi se polako povlače prema selu. Ulazim u automobil još uvijek nosim u srcu ljubav prema mome selu. (...) Voljela bih da se što prije vratim u selo da ne bude više mržnje, da se svi volimo. Dolazimo u kamp Lovišća, izlazimo iz automobila, ali još uvijek mislim na selo. Svaki dan mislim na mamu i tatu što su ostali u kući braniti naše selo, našu Hrvatsku.“ (Isto, 56).

Sva su ta pisma, pjesme, crteži puni straha, tuge i nostalgije za izgubljenim. Ovdje u Hrvatskoj, navodi Kušec (1991: 56), u Slavoniji ili na Baniji, Kordunu, i Dalmaciji ili Lici, na prelijepom našem moru i otocima, baš posvuda, bez obzira gdje bi tražio mali komadić sreće, pronalazio je samo žal, strah i molitvu za domovinu. Stoga autor zapisuje i poneka pisma iz drugih krajeva Hrvatske, primjerice pismo desetogodišnjega dječaka Ratka iz Vukovara:

„Moj je otac na ratištu. Majka je u bolnici. Jučer mi je sestra rekla: 'Ma što da se dogodi, uvijek će uz tebe biti netko tko će se o tebi brinuti.' Htio bih kući.“ (Isto, 40).

Četrnaestogodišnja djevojčica Tanja iz Kostajnice, razumljivo, pomalo osjeća zavist prema drugoj djeci koja imaju sve ono što je ona izgubila, svjesna je situacije u kojoj se nalazi, boji se od neprijatelja i čini joj se kao da joj je u blizini:

„Ne mogu jesti ni spavati. Za mene kažu da sam mirna i povučena. Ja u sebi osjećam napetost i agresiju. Zavidim nekim svojim vršnjacima. Ono što oni imaju, ja više nemam. Izgubila sam blisku osobu. Ponekad mi se čini da je neprijatelj iza mene...“ (Isto, 40).

Trinaestogodišnja Suzana iz Petrinje žali za svojim gradom, kućom i dnevnikom koji joj je izgorio zajedno s kućom. Navodi da se u njemu nalazilo sve što joj se lijepo dogodilo u životu i žali za izgubljenim uspomena iz djetinjstva:

„Moja Petrinja je razrušena. U mojoj kući je izgorio dnevnik u koji sam zapisivala sve ono što mi se lijepo dogodilo u životu.“ (Isto, 41).

Za kraj, Mladen Kušec (1991: 61), opet pun optimizma i vjere u bolju budućnost, navodi: „Hrvatska je uvijek kroz stoljeća imala i mala mjesta i velike ljude. Ako nam divljaci sruše ova mala mjesta, ostat će veliki ljudi s malim hrvatskim mjestima u srcu. Kad zamre rat, kao sliku, sjećanje, ljubav, istinu, prkos, snagu, hrvatstvo, izvadit ćemo svatko iz svog srca svoje malo mjesto i vlastitim rukama sagraditi kamen po kamen, kuću po kuću, mjesto po mjesto, sa školom, crkvom, vjerom i molitvom. Osjećam se dobro, jer Hrvatska je sve, i ono spaljeno, i ono srušeno, i ono davno, i ono sada; i tko je to, kakva je to zvijer kadra oteti iz duše, srca, sjećanja, želja, nada, vjere, umjetnosti, rada, znanja, ljubavi – domovinu nam Hrvatsku?“ Ove autorove riječi potvrđuje i pismo trinaestogodišnjeg dječaka Martina iz Sunje koji žali za spaljenim i opljačkanim selom, ali i kliče da će ga obnoviti:

„Užasno je to što se u mojoj domovini događa. Živim ili bolje reći živio sam nadomak Sunje. Osjetio sam paljevinu sela. Selo je opljačkano, stoka odvezena našim traktorskim prikolicama i na kraju zapalili su selo. Obnovit ćemo selo!“ (Isto, 40).

Stjepan Tomaš – *Mali ratni dnevnik*

Autor druge knjige iz biblioteke *Ratna vjeverica* je Stjepan Tomaš koji svoj roman naslovljava *Moj tata spava s anđelima*. Zapravo, to je sadašnji prvi dio romana pod naslovom *Mali ratni dnevnik* koji se sastoji od tri dijela. Prvi dio pod naslovom *Moj tata spava s anđelima* izašao je 1992. godine kao samostalno djelo, a 1993. godine autor izdaje još dva nastavka – *Sto pinkafeldskih dana* i *Mir, ali rat* te konačno, sva tri nastavka objedinjuje u roman *Mali ratni dnevnik* (Hranjec, 1998: 21).

Stjepan Tomaš hrvatski je prozni i dramski pisac rođen 2. siječnja 1947. godine u Novoj Bukovici kod Slatine. Osnovnu školu završio je u Đurđenovcu, a gimnaziju u Našicama. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu studij jugoslavenskih jezika i književnosti te komparativnu književnost. Radio je kao srednjoškolski profesor u Belom Manastiru, ali se ubrzo preselio u Osijek, u kojem i danas živi i radi. Urednik je u časopisu *Književna revija*. Napisao je brojne romane, drame, kratke priče, pripovijetke i radio-drame za djecu i odrasle. Kada je početkom devedesetih, živeći u Istočnoj Slavoniji, postao svjedokom povijesti viđene

vlastitim očima, Tomaš se pridružio onim hrvatskim autorima koji nisu mogli odoljeti izazovu velike ratne teme. Tako nastaju njegova djela ratne tematike među kojima je i *Mali ratni dnevnik*. Od ostalih njegovih djela poznata su i: *Sveti bunar* (1972.), *Tko kuca otvorit će mu se* (1975.), *Taninska četvrt* (1980.), *Smrtna ura* (1983.), *Anđeli na vrhu igle* (1993.) te *Srpski Bog Mars* (1995.). Više je puta nagrađivan, a najuglednije su mu nagrade *Grigor Vitez* (1978.) za najbolju dječju knjigu te nagrada *K. Š. Gjalski* (2001.) za knjigu pripovijedaka *Odnekud dolaze sanjari*.²

Već je spomenuto da je roman *Mali ratni dnevnik* koncipiran u obliku dnevnika, a njegovu autoricu Tomaš predstavlja kao dvanaestogodišnju djevojčicu Cvijetu Matković koju Dubravka Težak (1992: 156) naziva hrvatskom Anom Frank. Cvijeta živi i polazi osnovnu školu u Osijeku. Nije slučajno što je autor izabrao baš Osijek kao mjesto radnje romana, kako je već rečeno, bio je svjedokom povijesti viđene vlastitim očima te je htio iz prve ruke opisati strašna razaranja svojega voljenoga grada (Hranjec, 1998: 21). Na početku romana autor piše posvetu, a Hranjec (1998: 18) navodi da bi se takva posveta mogla transparentno ispisati ispred svih dječjih romana o Domovinskom ratu:

„Ovaj mali ratni dnevnik posvećujem svim dječacima i djevojčicama kojima je rat utisnuo svoj surovi pečat u nevinu dječju dušu i nepovratno osiromašio najveće bogatstvo u životu – dane djetinjstva.“ (Tomaš, 2009: 13).

Prema podijeli Dubravke Zime (2001: 85, 101) koja razlikuje dvije strategije u ratnom pripovijedanju – rat kao sazrijevanje i rat kao pustolovinu, roman *Mali ratni dnevnik* svrstava se u prvu kategoriju, odnosno rat kao sazrijevanje. Djevojčica Cvijeta navodi: „ono što ne smijem i ne mogu izgovoriti, zapisat ću u svoj dnevnik“, stoga kroz njezin dnevnik čitatelji prate njezine najdublje osjećaje i razmišljanja u osjetljivim danima njezina odrastanja i prijevremenog sazrijevanja uzrokovana ratom. Zanimljivo je da ju autor romana nigdje ne predstavlja izravno, ne spominje njezin fizički izgled, primjerice visinu, građu, boju kose ili očiju, već samo njezino psihičko stanje. Iz toga zaključujemo da sva djeca, bez obzira kako izgledala, doživljavaju rat kao užas, razaranje i strahotu, i to je ono najvažnije.

Na početku svoga dnevnika djevojčica Cvijeta piše „Neprijatelj je opkolio moj grad. Gazi po njemu i komada ga. Šuti Europa, šuti svijet.“, te se pita „Zar jedno dijete mora uskliknuti da je car gol?“ (Tomaš, 2001: 8). Iz tih rečenica zaključujemo njezin pogled na cjelokupnu situaciju rata. Nitko ne reagira pa ona ima potrebu barem o tome pisati. Kronološki,

² Tomaš, Stjepan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 3. kolovoza 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61666>.

dan za danom, prati se Cvijetino proživljavanje i tumačenje rata. Dakle, u prvom dijelu, *Moj tata spava s anđelima*, rat je djevojčicu gurnuo u mrak, hladnoću i vlagu podruma iz čije se turobne perspektive Cvijeta javlja kao promatrač koji bilježi zbivanja u Osijeku od šestog rujna do drugog prosinca 1991. (Težak, 1997: 44). Stoga, djevojčica prvo piše da je odgođena nastava i da se boji za svoju školu koja bi mogla biti pogođena granatama: „Svakog dana strepim hoću li čuti da je oštećena i škola 'Anka Butorac' u koju idem. U VI. b“ (Tomaš, 2001: 10). Ona svakodnevno sluša o ratnim zbivanjima od svojih roditelja, susjeda ili preko medija. Gledajući mučne prizore na TV-u, piše:

„Kako izgledaju kolone izbjeglica vidjela sam na TV-u, kad su iseljavali stanovnike Iloka. Ništa mučnije u životu nisam vidjela.“ (Isto, 12).

Osim TV-a, ona sluša i tranzistor te smatra da je prevelika da bi se igrala barbikama: „Uz Barbiku koju čuvam (prevelika sam da bih se igrala s lutkama), najviše volim tranzistor. Tranzistor je prava stvar. Legneš i utoplješ se, zatvoriš oči i – slušaš.“ (Isto, 15). Zaključujemo kako ona, suočena s ratnom stvarnošću, odjednom prilagođava svoju igru i zabavu te ju počinju zanimati stvari koje inače djeci nisu prvi oblik zabave. Za vrijeme zračne ili opće opasnosti ona i njezina obitelj odlaze u podrum kojega ona uspoređuje s kaznionicom, a osim toga, vrlo često im nestaje struje ili vode: „Gospođica struja je sve rjeđi gost, sve češće iznevjerava.“ (Isto, 21). Cvijeta navodi kako nije bila sigurna o razlozima pisanja svojega dnevnika, ali kada je čula da je njezina vršnjakinja ubijena granatom, „povod mu je postao okrutno jasan“. Nadalje opisuje događaj:

„Jučer je ubijena trinaestogodišnja djevojčica Ivana Vujić, s Vijenca Ivana Meštrovića. Oglášena je uzbuna i svi su stanari sišli u podrum, ali ona nije. Ni njezini roditelji. Jedino oni nisu sišli u podrum... Nekoliko minuta kasnije jedna je granata pogodila njihovu zgradu, stranu na kojoj su oni stanovali, njihov stan, sobu u kojoj su se nalazili. Ivana je usmrćena granatom, a roditelji su teško ozlijeđeni. Idućeg dana ni na sprovod joj nisu mogli otići.“ (Isto, 21-22).

Također, čitajući što je Glas Slavonije napisao o tom strašnom događaju, zgrožena Cvijeta prepisuje rečenice koje je netko napisao umjesto Ivane:

„Ali, jao! Lagali su nas, iznevjerili. Umjesto cvijećem zasuli su naša djetinjstva granatama. Mene, bezbrižnu djevojčicu koja im je vjerovala. Toliko vjerovala da se pred hicima niti sklanjati nisam htjela. Jer, kako bi čika Bora gađao mene, djevojčicu iz VI. b koja je nosila cvijeće u njegovu vojarnu, rukovala se i ljubila s njim.“ (Isto, 22).

U svoj dnevnik djevojčica zapisuje da se boji vijesti koje sluša o Vukovaru te, kao i svako dijete, počinje razmišljati zašto se to događa i kako to da Bog ne reagira, zašto to dopušta? Razmišlja o svojim školskim prijateljima, gdje su i što rade. Nedostaje joj njezina najbolja prijateljica Zlatica koja je uplakana otputovala s roditeljima kada su joj granate pogodile zgradu.

Cvijetu je raznježio i susret s petogodišnjom djevojčicom Mirticom koja je došla s djedom. Njezina majka je pobjegla u Srbiju, a otac joj je poginuo kao gardist. Cvijeta se željela sprijateljiti s njom pa ju je pitala gdje su joj roditelji, na što joj je djevojčica odgovorila: „Moj tata spava s anđelima.“ (Isto, 34). Kasnije, shvativši da je Mitrici potrebija nego njoj, darovala joj je svoju barbiku. Slušajući razgovore odraslih, Cvijeta zna za „krmaču“, broj raketa koje stanu u višecijevni bacač i još kojekakve informacije koje jedno dijete ne bi trebalo znati. Osim toga, ona postaje umorna od stalnog bivanja u kući, želi izaći van, družiti se s djecom, ići u školu i nastaviti svoj normalni život, ali unatoč tomu piše: „Što mi se više smanjuje obzor, domovina je u meni sve veća“ (Isto, 39). Cvijeta je vjernica, ne razumije zašto neprijatelji gađaju katedrale i crkve pa upita majku: „Imaju li oni vjere u svojim srcima? Mi smo katolici, oni su pravoslavci, ali Bog nam je zajednički, pa zašto onda pucaju na Kuću Božju?“ (Isto, 44). Neprijatelje također uspoređuje s Antikristom:

„Opet kršćani moraju u podzemlje, u katakombe, kao nekoć davno kada je Krist hodao po zemlji. Danas Antikrist hoda po mojoj domovini.“ (Isto, 44).

Prvi dio svojega dnevnika završava kada saznaje da putuje u Pinkafeld, u Austriju, gdje će s ostalom djecom pohađati školu i biti manje izložena ratnom okruženju. Roditelji su ju hrabрили da je već velika i ona je to prihvatila, ali svima im je bilo teško:

„Otišla sam u svoju sobu. Jako me steglo u grlu, u prsima. Legla sam na svoj krevetić, uključila tranzistor da ne čuju moj plač. Jecala sam glasno iako sam nastojala plakati najtiše što mogu. Poslije je došla mama i zagrlila me. I ona je plakala.“ (Isto, 53).

Prije puta osjećala je putnu groznicu, mučnine i povraćala je. Obavila je s mamom kupnju sitnica koje su joj nedostajale te je tada stvarno vidjela kako izgleda centar njezina grada:

„U centru grada nisam bila valjda već dva mjeseca. Vidjela sam na TV-u i novinskim fotografijama kako ga neprijatelji uništavaju, ali da je toliko razrušen, nisam mogla vjerovati. Krovovi kuća bombardirani su, fasade najljepših zgrada oštećene gelerima granata i bombi. Izlozi trgovina porazbijani, prekriveni daskama. Novinski kiosci srušeni, prazni...“ (Isto, 54).

U drugom dijelu romana *Sto pinkafeldskih dana* Cvijeta nastavlja svoj dnevnik kao prognanica u austrijskom gradiću Pinkafeldu (4.12.1991.-11.3.1992.) (Težak, 1997: 44). U internatu je upoznala puno prijatelja i dragih osoba, ali joj je nedostajao dom. Nedostajali su joj i roditelji s kojima je bila svakodnevno u kontaktu i kojima je ona jednako nedostajala:

„Nema fujka granata, metalnog odjeka eksplozija, ni tihe jeze u mojim grudima. Tijelom sam u Pinkafeldu, a duhom u Osijeku. Nisam dugo ovdje, a ja već razmišljam o povratku. Ispunjava me strepnja, od moje vedre prirode ni traga. Sreća je ostala u Osijeku. Tek sjećanje na dane provedene u podrumu, na mrak ili svijetlo svijeće, na osječke nedaće, hrabri me da istrajem.“ (Isto, 66).

U Pinkafeldu ona dočekuje Božić, pokušava biti vesela, ali u srcu joj je tuga. Kao školski zadatak mora napisati pismo Djedu Božićnjaku. U mašti je zamišljala simpatičnog starca u crvenoj bundi s krznom, bijele brade i blagog pogleda koji će otvoriti njezino pismo i uručiti joj dar, ali onda se sjetila ratnih grozota u voljenom gradu:

„Pokušala sam o tome pisati, ali nisam uspjela. Umjesto simpatičnog djedice koji juri između zasnježenih borova i jela, u noći obasjanoj mjesecinom, vidjela sam mrke neprijateljske ratnike koji razaraju moj Osijek. Umjesto jedva čujne škripe saonica, čula sam metalni zvuk tenkovskih gusjenica, umjesto anđeoski nestvarnog zvuka zvončića čula sam fijuk granata. Nemoguće mi je razmišljati o noći koja je tiha i sveta u kojoj nevjernici ne donose smrt djeci.“ (Isto, 69).

Dječaci u internatu iskazivali su svoju mržnju prema Srbima. Poprilično nacionalistički nastrojeni iskrižali su sve ćiriličke tekstove u svojim udžbenicima kao „odgovor onima koji svakodnevno pucaju na njihove očeve i braću koji su u hrvatskoj vojsci, zbog kojih su morali napustiti Osijek“ (Isto, 72). Takav čin, objašnjavala im je učiteljica, nije u redu prema srpskoj djeci koja su također bila u izbjeglištvu. Unatoč tomu, nakon iskrižanih ćiriličkih tekstova, učiteljica im je tumačila samo tekstove hrvatskih pisaca, pisane na latinici, ijekavskog izgovora. Isto tako, subotom navečer djeca su imala ples, a uz pjesme Michaela Jacksona ili Madonne, slušali su proustaške pjesme i *Bojnu Čavoglave* Marka Perkovića Thompsona, koju je puštao Korčika. Uz to, djeca su često koristila i stari hrvatski pozdrav *Za dom spremni*, koji je danas zabranjen, a nitko od učitelja ili „starijih“ im nije objašnjavao njegovo značenje. Ipak, Cvijeta ne dijeli njihovo mišljenje i smatra da se uz *Čavoglave* te *Juru i Bobu* može samo ratovati, ne i plesati.

Cvijeta je bila puna nade i vjere u svom srcu. Išla je na misu i u Pinkafeldu te je vjerovala da će Bog i Majka Božja uslišiti njezine molitve:

„Iako nisam majka, i ja se molim Majci Božjoj. Molim se da mi srce ne ispuni mržnja i da ne prezrem dojučerašnje prijatelje i prijateljice druge vjere, da moja ljubav bude veća od zla koje su nam nanijeli njihovi očevi i braća.“ (Isto, 86).

Isto tako, s učiteljicom i prijateljima posjetila je križni put, i dok je njezina učiteljica glasno molila, djeca su šutjela i razmišljala o biblijskim porukama. Iz Cvijetina razmišljanja vidimo koliko je zapravo odrasla i shvaća situaciju u svojoj domovini. Rastužuje ju činjenica koliko muku mora pretrpjeti njezina Hrvatska da bi bila slobodna:

„Ja sam razmišljala o svojoj domovini Hrvatskoj i o njezinom tegobnom putu do samostalnosti i europskog priznanja. Razmišljala sam o njezinu posrtanju, padanju i podizanju. Pada Hrvatska pod teretom svog križa i rijetki joj ga pomažu nositi. Mora li Hrvatska biti razapeta da bi živjela?“ (Isto, 84).

Nakon sto pinkafeldskih dana Cvijeta se vraća kući, uzbuđena je, ali se boji što će tamo zateći:

„Neopisivo sam sretna – za nekoliko sati vraćamo se kući. A sreća je izmiješana s neopisivim strahom od onoga što ću zateći u svom lijepom Osijeku. Hoćemo li se vratiti u ruševine? Je li i naša kuća pogođena?“ (Isto, 97).

Treći dio romana *Mir, ali rat* ponovno donosi zapise iz Osijeka nakon Cvijetina povratka u vremenu „ni rata ni mira“ (14.3.-7.6.1992.) (Težak, 1997: 44). Kada se vratila, ona osjeća da je odrasla, rat i sve što joj se dogodilo, promijenilo ju je, ali to nije željela, željela je zauvijek ostati dijete:

„Osjećam da naglo odrastam i nesretna sam zbog toga jer ne želim odrasti. Svijet odraslih je užasan i plaši me. Želim svijet priča i bajki. Želim ostati Petar Pan u Kensingtonskom perivoju, a ne djevojčica Wendy u Osijeku.“ (Isto, 100).

Ona također shvaća da se nije puno toga promijenilo u takozvanom primirju jer još uvijek nišane i pucaju na njih:

„Sa tri strane neprijatelj tuče grad, 'po bokovima i u dubinu': minobacačima, višecijevnim topovima, višecijevnim bacačima raketa – sve sa 'višecijevnima', da smrti bude što više.“ (Isto, 104).

„A od takvih udaraca ovog proljeća u Slavoniji dva razreda osnovaca neće sjesti u školske klupe. Oni leže po seoskim i gradskim grobljima.“ (Isto, 113).

Unatoč tomu, Cvijeta vjeruje da su Osječani neuništivi, oni će sve preživjeti, popraviti i obnoviti uništeno:

„Oni su ljudi: sve što neprijatelj noću poruši, oni danju počiste i poprave. Na jednom uglu srušen kafić, njemu nasuprot nikne drugi. Porušena samoposluga zjapi crnim ustima, ali roba se prodaje u njezinu podrumu. Tramvaji voze do glavnog trga, ali tu su već autobusi koji preuzimaju putnike za Donji grad. Djeca ne mogu u škole i vrtiće, ali puni su ih parkovi. Ozbiljno, mislim da smo neuništivi.“ (Isto, 119).

Na početku romana djevojčica se hrabro nosila s ratnim strahotama u kojima se našla, prihvatila je takav način života i prilagođavala se koliko je mogla. No, to se pri kraju romana mijenja, ona postaje odraslija i zrelija, shvaća ozbiljnost problema i počinje se istinski bojati, počinje joj čak nedostajati i Pinkafeld. Ona u svoj dnevnik bilježi sve svoje strahove, shvaća da ne može pobjeći, boji se da će izgubiti svu ljubav, vjeru i nadu koju je toliko čuvala i nosila u sebi. Ona se boji živjeti:

„Bojim se da ću, pokolebana, odbaciti ovaj dnevnik i olovku, da ću zarinuti glavu među dlanove i plakati, plakati, plakati. Bojim se da je zlo u čovjeku jače od dobrog, bojim se da će me

napustiti nada, a ispuniti strah, bojim se da će sutrašnji dan biti gori od današnjeg. Bojim se da se više nikada ne ću prestati bojati.“ (Isto, 123).

Roman *Mali ratni dnevnik* pisan je u prvom licu, nema pripovjedača kao posrednika između Cvijete i čitatelja, zbog toga se čitatelji mogu lako poistovjetiti s djevojčicom, mogu osjetiti njezinu tugu i bol te njezine strahove (Vukorepa, 2019: 19). Prema Zima (2001: 103): „Cvijeta sama govori o sebi, a njezini dnevnički zapisi sugeriraju odsutnost cenzure i ne pokušavaju pripovijedati smislenu priču, nego samo prate djevojčičino stanje iz dana u dan u posve neprirodnim uvjetima odrastanja“. Zima (2001: 102-103) također navodi kako Cvijeta ne kuka nad svojom sudbinom, suzdržava se ne-dječjeg optuživanja i proklinjanja neprijatelja. Ona osim svojih razmišljanja i događaja oko sebe prenosi razne razgovore odraslih (roditelja ili susjeda), pisma koja joj stižu, vijesti koje čuje na TV-u ili pjesme koje čuje na radiju te si na taj način pokušava pomoći, odnosno lakše preživjeti te strašne dane. Ona ne razumije sve što zapiše u svoj dnevnik, ali joj autor to nerazumijevanje dopušta, jer ipak, ona je samo dijete koje ni ne mora razumjeti situaciju u kojoj se našla. Ta je situacija bila njezina svakodnevnica koja ju je zarobila i o kojoj je neprestano slušala od roditelja, susjeda ili preko medija. Nije bila zaštićena od ratnih strahota koje su vrebale iza svakoga ugla, o kojima je svakodnevno slušala ili čitala, ali je s tom opasnošću morala živjeti i odrastati. Dok inače djevojčice i dječaci u svoj dnevnik opisuju što im se lijepo dogodilo u životu, poput male Suzane iz Petrinje kojoj je dnevnik izgorio zajedno s kućom, Cvijeta je u svoj mali dnevnik najčešće pisala o ratnim zbivanjima u Hrvatskoj, o svojim osjećajima straha i nemira zbog sve češćih i jačih napada na njezinu domovinu, njezin grad i njegove stanovnike.

Nikola Pulić – *Strah me, mama*

Još jedna knjiga biblioteke *Ratna vjeverica* je knjiga Nikole Pulića *Strah me, mama*, izdana 1992. godine. Nikola Pulić, hrvatski književnik, pripovjedač, putopisac i scenarist rođen je 7. kolovoza 1926. godine u Bićinama kraj Skradina. Pučku školu završio je u Skradinu, a učiteljsku školu i Višu pedagošku u Zagrebu 1962. Radio je kao odgojitelj, nastavnik i novinar. Bio je urednik revije *Zagrebačka panorama* i biblioteke mladih pri Fondu A. B. Šimić. Objavljivao je putopisnu prozu (*Krkom uzvodno*, 1967; *Proljeće na Griču*, 1976; *More i more*, 1987; *Sakralni Zagreb*, 1991; *Križni put (opis) Bukovicom*, 1999; *Ljepota i bol hrvatskoga Srijema*, 2004), romane (*Procesija*, 1969), feljtone (*Sinovi Orjune*, 1971) te romane i pripovijetke za djecu i mladež (*Posljednja igra*, 1971; *Morska prašina*, 1976; *Mlakarova*

ljubav, 1977; *Ključić oko vrata*, 1985; *Strah me, mama*, 1992; *Maksimirci*, 1995., i dr.). Dobitnik je nagrada za dječju književnost 1971. *Grigor Vitez* za *Posljednju igru* i 1985. za *Ključić oko vrata*, kao i *Ivana Brlić-Mažuranić* 1977. za *Mlakarovu ljubav* i 1992. za *Strah me, mama*. Umro je u Zagrebu 30. prosinca 2005. godine.³

Djelo *Strah me, mama* autor je napisao potaknut suosjećanjem s djecom koja su stradala i patila u Domovinskom ratu jer je i sam kao dijete doživio strahote Drugoga svjetskoga rata. Djelo također spada u prvu kategoriju dječjih ratnih romana – rat kao sazrijevanje. Ipak, Stjepan Hranjec (1998: 20) djelo ne smatra romanom, već psihološkom prozom „jer pisac zanemaruje kompozicijske osobitosti žanra“, dok ga Dubravka Težak (1997: 44) smješta u dokumentaristička djela zamjerajući autoru na neuvjerljivosti u izgradnji karaktera. U djelu se prikazuju djevojčica Marija i njezini prijatelji Tanja, Zlatko, Duško, Šumarica i Janja koji pate od straha. Marija se boji pauka i slijepih miševa, Tanja samoće, Zlatko provalnika i otmice, Duško odlaska, Šumarica vukova i šume, a Janja traumatičnih događaja koje je proživjela. Početkom rata, oni doživljavaju ratne traume na različite načine, ali u prvom je redu opet strah. Djeca žive u zagrebačkom predgrađu, iako glavni grad nije bio na prvoj crti bojišnice, trpio je kao i svaki drugi hrvatski gradovi i krajevi. Dao je tisuće dragovoljaca, primao ranjenike te proživljavao granatiranja, a sve je to, naravno ostavilo tragove na najmlađima (Hranjec, 1998: 20).

Za razliku od *Malog ratnog dnevnika*, ovaj je roman pisan u trećem licu, dakle autor opisuje dječje osjećaje i doživljaje uzrokovane ratom. Prvu susrećemo djevojčicu Mariju pubertetske dobi, koja se jedina od djece, u ljeto 1990., vraćajući s mlađim bratom i djedom roditeljima u Zagreb, izravno susrela s četničkim barikadama:

„Prije spuštanja strmim zavojima prema Obrovcu, kome bistra Zrmanja oplakuje temelje kuća, na samom sjevernom rubu bukovačke vrleti, naspram Velebitu, ispred njihova automobila, ispriječio se visok mladić s puškom nagotovs koji im nije dopustio proći dalje“ (Pulić, 1992: 6).

Mariji se ta situacija toliko urezala u sjećanje da ta, inače vesela, vedra i zaigrana djevojčica, jednostavno više nije bila ista. Počinje se bojati crnih mačaka i gavranova te mraka, „najviše se bojala crna mraka, potpuna, duboka, gusta mraka u kom ne može nikoga prepoznati i ništa razaznati.“ (Isto, 16). Kad legne u krevet i kad se ugasi svijetlo njezina se soba pretvara u noćnu moru, ona vidi strašne pauke i slijepi miševе nalik prikazama u Bukovici i ne može zaspati:

³ Pulić, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 5. kolovoza 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51071>.

„Vidjela sam ga u Bukovici, slijepi miš imao je ljudsku glavu onoga što nas je zaustavio i nagovarao me da skinem srpsku zastavu-plakat i da otkrijem pravac prema Kninu. Dida mi je rekao neka ne diram jer bi me on ubio. Sad vidim da je dida bio u pravu...“ (Isto, 24).

Ona je prestravljena, ne može više podnijeti svoj strah i naposljetku vrisne: „Strah me, mama!“. Roditelji joj pokušavaju pomoći te joj dopuste da spava s njima u krevetu, ali ni tamo ne nalazi sna pa njezin otac potraži i stručnu pomoć. Od tada Marija, bojeći se svega mračnog i crnog, spava s upaljenim svjetlom koje joj daje sigurnost (Hranjec, 1998: 20).

Nakon toga „fiktivnog“ straha iz njezine mašte, uzrokovanog susretom s neprijateljem, Marija godinu dana kasnije, odnosno 1991. kada su u Hrvatskoj oružani sukobi postajali sve češći, počinje osjećati stvarni strah. S obzirom da je i sama svjedočila brutalnoj okrutnosti neprijatelja, bila je svjesna svega, znala je tko napada Hrvatsku i kako se agresori ponašaju prema njezinim stanovnicima (Vukorepa, 2019: 26). Gledajući na televizoru što se stvarno događa diljem njezine domovine bila je užasnuta i suosjećala je sa stradalnicima:

„Gledala je kako ubijaju žene i muškarce. Vidjela je ubijenu djecu i u njima je gledala svoga brata i sebe u ljutoj Bukovici... Najbolnija joj bijaše slika negdje na Baniji – uplakani djed drži u naručju uplakanu unučicu nad rakom u kojoj sahranjuju njezina oca, njegova sina... Suze djeda i unuke stopile se u pravi potok općeg hrvatskog bola. Hrabro je Marija gledala tu sliku. Htjela je ostati s njima. I plakala je s njima“ (Pulić, 1992: 36).

Zanimljivo ratnu traumu doživljava i Marijin mlađi brat koji je također, na putu prema Zagrebu sjedio na stražnjem sjedalu automobila i vidjevši strašne i okrutne neprijatelje koji drže oružje, od straha postao agresivan. Tako je iskreno povikao da će i on „kupiti pušku i potući sve zločeste Srbe“ (Isto: 7). Prema Vukorepi (2019: 31), iz takvog ponašanja Marijina brata vidimo svu dječju nemoć i strah, odnosno neostvarivu želju da sami svojim postupcima okončaju ratne strahote u kojima su se neočekivano našli.

Pisac, objašnjava Hranjec (1998: 20), ne pokazuje mržnju i prijezir prema neprijatelju te nije zapao u jednostran pristup. Kao dokaz toga je lik malenoga Srbina „debeljuška“ Duška, koji zbog rata napušta svoje mjesto stanovanja. Ta dobrota i čistoća „ostavljena“ je samo u okviru djeteta jer su, s druge strane, njegov otac i brat prikazani kao ubojice i zločinci koji se bore na neprijateljskoj strani: „Otac i brat mu rade u vojsci. Ta njihova vojska zasipa bombama i granatama naše gradove i sela. Cijelu Hrvatsku. Oni ostaju u Hrvatskoj zbog ubijanja Hrvata.“ (Pulić, 1992: 80). Duško je s majkom trebao otići u Beograd, zbog čega je bio tužan:

„U Beogradu je bio samo nekoliko puta. I uvijek je jedva čekao kada će se vratiti u Zagreb. U svoj grad. U svoj dom. Svojim prijateljima. Molio je tatu da ga ne šalje u Beograd. Njemu je mjesto tu, u rođenom gradu, među prijateljima s kojima živi od rođenja.“ (Isto, 91).

Naravno, on ne razumije zašto bi on sad trebao otići i ostaviti svoj grad i domovinu, a to ne razumiju ni njegovi prijatelji koji ga smatraju ravnopravnim, „nikakve razlike nije bilo između njih“ (Isto, 90). Štoviše, djevojčica Šumarica je čak zaljubljena u njega. Dakle, iz toga zaključujemo da je djeci nacionalnost nevažna i njihova srca i glavice svakako ne razumiju zašto je upravo nacionalnost razlog tolike mržnje i ubijanja.

I dok Duško odlazi u Beograd, „hrvatska djeca nemaju kamo otići, ona plaču što im odlaze očevi, a naročito ona djeca čiji se roditelji ne vraćaju... Mnogi su se vratili u mrtvačkim sanducima...“ (Isto, 81). Prema tomu, vjerojatno najveću ratnu traumu u ovom romanu proživjela je djevojčica Janja iz Dalja, koju je Tanjina mama, inače psihijatrica po struci, dovela da živi s njima. Janja je ostala bez majke, koju su pregazili srpski tenkovi, bez kuće koju su zapalili srpski neprijatelji i bez bake koja je bolesna izgorjela u njoj. I dok joj je Tanja rekla da će se Janjin otac njima osvetiti, ona joj je odgovorila:

„Time mi neće vratiti ni mamu ni baku. Niti sve one koje su poubijali. Time neće vratiti niti jedan krov na kuću. Čula sam kako se moj tata hrabro bori u Vukovaru.“ (Isto: 85).

Tanja je bila vrlo uzbuđena, govorila je Janji da će od sada njih dvije biti „sestrice“, da se ne brine, ima nju i ovdje će joj biti lijepo. Govorila joj je i da će joj ona, njezini roditelji i prijatelji sagraditi ljepši i novi Dalj, ali Janja kaže:

„Najljepši je onaj koji nosim u duši. I u snovima. Cijeli Dalj i svi detalji žive u mojoj duši. Uvijek će takav živjeti u meni. I ja u njemu. I ne mogu vjerovati onome što sam vidjela i doživjela... Gdje je sada moja pokojna majka? Jesu li je sahranili na groblju ili je negdje u kanalu? Gdje je moja baka? Gdje su sada moji prijatelji?“ (Isto, 86).

Siroticu Janju prihvatila su i ostala djeca, ona je za njih bila junakinja jer je proživjela sve one strahote rata o kojima su oni samo slušali. Ipak, ni Zagreb za nju nije bio sigurno mjesto jer ona biva ranjena u rame od snajperskog hitca upravo Duškova oca:

„Teško je kazati što je više pokosilo djecu: spoznaja da je ranjena mala Janja, djevojčica iz Dalja, koja je izgubila obitelj ili spoznaja da je to učinio Duškov otac koji je nedavno poslao svoga sina s mamom u Beograd. (...) Premda, dobro je znao koliko su oni voljeli njegova Duška. I njegov Duško njih.“ (Isto, 125).

Dakle, djeca u Zagrebu i u ovom djelu nisu bila u tolikoj mjeri pogođena ratnim zbivanjima kao što su bila djeca primjerice u Vukovaru ili Osijeku, ali su pretrpjela strah, strah od granatiranja, zvuka sirena za uzbunu, skrivanja u podrume i skloništa. Ostali se strahovi mogu preboljeti, ali ovo je bio strah za svoj život i živote najmilijih:

„Novi strahovi potiskuju stare. Stvarnost okamenjuje maštu. Sve češće mora bježati u sklonište. Ubitačan je zvuk sirena kada bolno zavijaju. Jednolično obznanjivanje kada mine opasnost od

zračnog napada oradošćuje dušu i pokrene cijelo njeno biće. Prestaje strah od snajperista i vraća se nada.“ (Pulić, 1992: 43).

U ovom romanu strah je prikazan kao najvažnija emocionalna, ali i događajna komponenta romana. Svako dijete proživljava strah od nečega, a svi ti pojedinačni strahovi, objašnjava Težak (1997: 44), zapravo predstavljaju na različite načine iskazan strah od rata. Djelo je „bez većih napetih zbivanja“ (Pilaš, 1998: 33) te se uglavnom prate situacije koje djeci izazivaju strah, stoga pisac „ulazi u duševna raspoloženja svojih junaka što se lako prenosi i na mladog čitatelja“ (Isto, 33). Ipak, autoru nije uspjelo psihološki uvjerljivo oblikovati situacije u kojima se ti strahovi iskazuju, stoga ne možemo uvjerljivo govoriti o psihološkoj prozi u kojoj je rat prikazan kao sazrijevanje. Unatoč tomu, kako bi prikazao ratne okolnosti u kojima su se našla djeca, autor je prikazao strah kao *tezu* romana i temeljnu dječju emocionalnu odrednicu (Zima, 2001: 102). U konačnici: „Ovaj roman prikazuje rat strašnim, prijetećim i opasanim, i dječja je reakcija na njega iracionalan i razoran strah, no istovremeno i (barem u naznakama sugeriran) napor da ga se oslobode ili nauče živjeti s njim.“ (Isto, 102)

Nada Iveljić – *Marijina tajna*

Još jedan roman koji spada u socijalno-psihološku prozu odnosno prikazuje rat kao sazrijevanje je roman *Marijina tajna* (1995.), vrhunske dječje spisateljice Nade Iveljić. Hrvatska književnica, Nada Iveljić rođena je u Zagrebu 4. travnja 1931. godine. Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1955. diplomirala je jugoslavistiku te radila kao profesorica u zagrebačkim osnovnim i srednjim školama. Pisala je pjesme, pripovijetke, crtice, bajke, pejzažne skice, zapise, romane i radio-drame za djecu. S posebnim senzibilitetom za dječji svijet preuzimala je raznovrsne motive iz svakodnevice, često iz lokalnoga zagrebačkog ambijenta, te stvarala maštovite priče prožete lirizmom, ali i didaktičnošću, u rasponu od realističnih do simbolično-bajkovitih, a u strukturiranju počesto s elementima ludizma, defabulacije i montaže. Objavila je knjige priča *Konjić sa zlatnim sedlom* (1968.), *Dječak i ptica* (1969.), *Kiki, mala polarna lisica* (1971.), *Šestinski kišobran* (1972.), *Dođi da ti pričam* (1984.), romane *Zagrebački vrapčići* (1974.), *Dobro lice* (1974.), *Želiš li vidjeti bijele labudove?* (1998.) i dr. Umrla je u Zagrebu 6. rujna 2009. godine.⁴

Kao i drugi, Nada Iveljić pišući roman u trećem licu, stvarnosno situira priču, navodeći vrijeme i mjesto događaja. Na samom početku romana, iz razgovora dvaju mještana, vidljiv je

⁴ Iveljić, Nada. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 6. 8. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28228>.

autoričin stav prema ratu: „Ne govori mi da je to rat!“ poskoči Ante. „Rat nije nikad ni bio objavljen, radi se o bezdušnom osvajanju kakvo poslije Hitlera svijet ne pamti.“ (Iveljić, 1995: 7). Žrtva toga „osvajanja“ je još jedna djevojčica, njezino ime zaključujemo iz naslova romana – Marija. Ona je također proživjela svakojake ratne traume, pobjegla je iz svoga slavonskog sela i zamijenila ga Makarskom, dalmatinskim gradom:

„Spašavajući goli život pobjegla je s majkom iz nekog slavonskog sela blizu Vinkovaca. Prošle su dvije godine otkako živi ovdje nadajući se povratku. Ali povratak još nije moguć...“ (Iveljić, 1995: 9).

Ona je dobra i vrijedna, „iz očiju joj isijava blagost i dobrota“, no izgubila je ono što svako dijete ima, smijeh i bezbrižnost i svoju dušu i tijelo napunila strahom „prouzročenim proživljenom opasnošću“ (Isto, 11). Osim što je prognanica, izgubila je i člana obitelji, brat joj je poginuo udarom granate na njezinu kuću: „Moj braco je poginuo, a bilo mu je dvanaest godina i nikomu nije ništa skrivio“ (Isto: 65). Također, otac joj je nestao i o njemu nije znala ništa.

Mariji je jako nedostajao dom, ali nije imala kome pričati o njemu. Pokušala je pričati svojim vršnjacima s kojima je išla u razred: „Govorila im je o konjima, govedima, prašćićima i o rodama na krovu. Sve je to tako različito od kamenita krajolika u Dalmaciji.“ (Isto: 13). Djeca su ispočetka bili susretljiva i ljubazna, znajući tko je i što je izgubila. No postupno su zaboravili obzire i svatko je pokazao svoje prave osobine:

„Marija je vjerovala da će ih zanimali priče o kraju koji ne poznaju. A kakav je odgovor dočekala? Doris joj je rekla da je od svega što spominje ljepše more. Vicko i Filip su za njom njištali i kaskali poput konja ili skvičali oponašajući prašćiče.“ (Isto: 13).

Nije ju razumjela čak ni učiteljica. Marija je u školi crtala rode, a učiteljica joj je rekla da slika ne valja jer su u galebova preduge noge i kljunovi, dok je more crno umjesto da bude plave boje:

„Dugo mi je trebalo da joj rastumačim kako ono nisu galebovi nego dvije rode i da se ispod njih ne nalazi more već zgarišta naših domova. Slikom sam htjela prikazati proljeće kad se rode vraćaju s daleka puta na jug gdje su prezimile. Dolijeću i traže gdje je njihovo lanjsko gnijezdo, a ne nalaze ni dimnjak, ni krov, ni kuću.“ (Isto: 24-25).

Međutim, bliskost, razumijevanje i prijateljstvo djevojčica pronalazi u baki Ani koja je također prognanica iz sinjskog zaleđa i živi kod sina u Makarskoj. Ona, zbog zajedničke izbjegličke prošlosti i stradanja bližnjih (sin joj je invalid) razumije Mariju, tješi ju, otvara oči za dobro i vraća joj nadu rečenicom „Iscrpit će se zlo, jer zlo ne može potrajati.“ (Isto: 39). Čak

je i Marijina majka to vidjela i dopuštala joj da se druži sa staricom jer ona „poput najboljega pedagoga liječi njezine ratne traume“ (Isto: 37).

Iako je autorica u prvom redu prezentirala Mariju kao djevojčicu koja doživljava ratnu traumu, ona nije jedina. Proživio ju je i lik dječaka Ivana, izbjeglice iz Bosne koji je ostao bez roditelja. On je povjeren na skrb gospođi Domini koja mu ne daje slobode i ne pušta ga van da se druži s drugom djecom:

„Ivan ima psihičkih smetnji: blijed je, ne spava i ne prati nastavu jer se ne može sabrati. Izišlo je na vidjelo da skrbnica stalnim razgovorima o onome što je proživio pojačava njegovu patnju, a ne puštajući ga među djecu i držeći ga zatvorena u kući – da mu se, po njezinim riječima, djeca ne rugaju, jer su okrutna – samo sprečava njegovo uključivanje u normalan život.“ (Isto: 34).

Ivan je ipak, posredstvom psihologa, dobio dopuštenje za izlazak među djecu, ali ni on, kao ni Marija, isprva nije bio dobro prihvaćen u društvu. Nakon određenog vremena, prilagodio se i „prvi put nakon dugog vremena Ivan je veseo“ (Isto, 43). Kada u boriku, mjestu gdje su se Marija i baka Ana družile i čuvale koze bukne požar, Ivanu pozlije:

„Na Ivana požar nije dobro djelovao stoga što se on bijegom spasio iz gorućeg skloništa. Netko ga je iznio, on ne zna tko. Ne zna ni što je s njegovim roditeljima. Dva mjeseca bio je u bolnici, a ovdje nije išao na kupanje da ne bi morao skinuti košulju i da djeca ne vide ožiljke od opekotina na njegovim leđima.“ (Isto, 81).

Dubravka Zima (2001: 104) navodi: „Autorica pokušava dramatisirati i akcijom unijeti nešto dinamike u evidentno statičnu situaciju (dugotrajno izbjeglištvo, neprestana nada u povratak) razotkrivanjem naslovne tajne“. Odnosno, „Marijina tajna“ leži u komadiću crijepa njezine razrušene kuće koji je ona ponijela sa sobom i čuva ga zamotana u džepu. Ona u njemu vidi vezu sa svojim domom, ali i nadu za povratkom i normalnim nastavkom života s obitelji. Da bi joj se ta nada ostvarila, ona vjeruje, za njezinu tajnu ne smije nitko saznati:

„Ja sam odlazeći pokupila komadić krovnog crijepa i odonda ga nosim uza se. On je moja tajna. (...) Vjerovala sam dok imam taj crepić i samo ja znam za njega...vjerovala sam da ću se vratiti...i da će se moj tata vratiti...“ (Isto, 65).

Ipak, spletom okolnosti taj joj komadić u školi ispadne iz džepa i njezina tajna bude razotkrivena. Tada dolazi do sukoba između djece u razredu jer je djeci bilo smiješno što ga ona nosi, nisu razumjeli njegovu vrijednost koju je samo Marija osjećala:

„Pa to je običan komadić crijepa, jer učenici nisu mogli znati što taj crjepić znači Mariji.“ (Isto, 65).

Kasnije, sada kada je njezina tajna otkrivena, Marija priznaje djeci da je crepić bio samo djetinja vjera i da njezina nada u povratak ne ovisi o nečemu izvan nje, nego je nada u njoj

samoj. Odbacivanjem tog neutemeljenog praznovjerja ona sazrijeva, pri čemu crepić predstavlja njezino djetinjstvo, a njegovo odbacivanje Marijino sazrijevanje (Zima, 2001: 104).

Također, u djelu je potresna i situacija kada Marija u razgovoru s ravnateljicom traži krivca za sve što joj se loše dogodilo:

„Tražite krivca? – upita. – Onda ga potražite drugdje i napokon ga kaznite, ako možete. Jer ja do današnjeg dana ne vidim da je kažnjen. (...) Na tisuće je ljudi i djece koji su ostali bez doma i bez svojih najbližih. Mnogi i bez života. A cijeli svijet to mirno gleda. Krivac za zločine i moju nesreću i dalje razara. Noću čujem udaljeni prasak granata, na televiziji gledam što se događa.“ (Iveljić, 1995: 64).

U prozi N. Iveljić prepoznatljiva su kršćanska polazišta. Marija sanja Svetoga Juru, konjanika koji ubija zmaja:

„Čudno“, pomisli Marija u noćasnjem se snu nisam bojala Svetog Jure. Činilo mi se kao da sjedim upravo na ovom mjestu, a on izdaleka, iza mojih leđa govori: 'Lijepo je more, i Bog ti ga je dao na radost. Gledaj ga, ali ne zaboravi svrnuti se i na planinu. S ove će ti strane doći veća radost.“ (Isto, 52).

Prema Vrcić-Mataija (2007: 48) intertekstualno upletanje legende o svetom Juri opravdano je autoričinom vjerom u pobjedu dobra. Sveti Jura postaje alegorija hrvatske ratne sudbine sa sretnim završetkom pa se on javlja se i pred kraj romana te čitatelje ostavlja u nedoumici, kako kaže autorica „je li Marija doista dočekala oca ili se njezina žarka želja za njim preobrazila u priviđenje.“ Na kraju romana autorica uvodi pripovjednu inovaciju, „unutrašnji glas“ prišapnuo joj je: „Ako u stvarnom životu nemaš tu moć, barem kao pisac možeš dati priči sretan kraj. Učini to.“ (Isto, 93). Također, autorica naglašava da roman nastaje u trenutku kad sretan završetak priče još nije moguć, no autorova je moć nad vlastitom pripovjednom građom tolika da može davati sretne završetke svojim pričama, stoga – izvanknjiževnom, autorskom intervencijom – Marijina priča završava sretno, onoliko koliko to može biti: povratkom oca iz zatočeništva i najavom povratka u Slavoniju (Zima, 2001: 104).

Marijina tajna prvi je roman iz života djece prognanika. Rat je prikazan kao tragična životna priča prvenstveno djevojčice Marije, unatoč sretnom završetku. Otac joj se vratio, ali se mnogi očevi nikada neće vratiti, kao ni Marijin braco (Savić, 2010: 166). Rat joj predstavlja ogromnu ranu u srcu i duši koju je ponijela sa sobom bježeći iz rodnoga mjesta. Kao uspomenu na svoje djetinjstvo, kuću i život prije strašne katastrofe koja ju je zadesila nosi crepić svoje kuće. On je njezina tajna, a odbacujući ga ona prihvaća svoju povrijeđenost, zbunjenost i nerazumijevanje te naposljetku na taj način sazrijeva i prihvaća situaciju u kojoj se nalazi. Nažalost, njezino odrastanje i sazrijevanje nije u normalnim okolnostima, ali ova je priča

primjer sudbine djece koja u ratnim situacijama, naprosto ni ne mogu imati bolje (Zima, 2001: 104).

Zlatko Krilić - *Krik*

Sljedeće djelo u kojemu još jedno dijete doživljava ratnu traumu je *Krik* (2001.) Zlatka Krilića. Zlatko Krilić hrvatski je književnik rođen u Osijeku 19. kolovoza 1955. godine. Završio je Pedagošku akademiju u Zagrebu. Piše djela prvenstveno namijenjena djeci i mladeži. Objavio je romane (*Čudnovata istina*, 1980.; *Zabranjena vrata*, 1985.; *Zagonetno pismo*, 1987.; *Krik*, 2001.), priče (*Prvi sudar*, 1979.; *Početak plovidbe*, 1982.; *Veliki zavodnik*, 1984.; *Pripovijetke*, 1997.; *Šaljive priče i priče bez šale*, 2001.) i igrokaze (*Kazalište lutaka i drugi igrokazi*, 1989.; *Krilate lutke*, 1994.). Osim toga, izvođeni su mu igrokazi i drame, a piše i filmske scenarije.⁵

Mali ratni dnevnik, *Strah me, mama* i *Marijina tajna* romani su koji svjedoče o snažnom emotivnom odnosu prema temi, a žanrovski su bliski nefikcijskom tekstu jer žele ponajprije svjedočiti snagom činjenica. Za razliku od tih djela koji predstavljaju „rat kao sazrijevanje“ i socijalno-psihološku prozu, ova pripovijetka (Zima, 2001: 116) ili roman lika (Hranjec 2012: 136) ima „kvalitetno nov pristup književnom oblikovanju ratne tematike“ i spada u fantastičnu prozu (Težak, 1997: 47). Odnosno, rat se tumači transponiranjem u fantastiku, a bazira se na sukobu dobra i zla. Djelo je također pisano u trećem licu, autor priča vrlo potresnu i dojmljivu priču dječaka Antona koji bježi pred svojim neprijateljima i pritom nastoji preživjeti situaciju u kojoj se našao. U njemu raste mržnja i želja za osvetom, a jedina mu je pratnja alegorijski lik Svjetlosti koja ga nastoji uvjeriti da se prikloni njoj, odnosno dobru i da se spasi mržnje, odnosno zla (Zima, 2001: 110).

Roman započinje krikom, dječak uplašen, vidjevši bijeg kao jedini spas od zla, odluči pobjeći prema šumi kako bi se spasio onih koji mu žele nauditi:

„Tada se sjeti krika koji je čuo. Znao je da mu žele nauditi. Ne samo to, nego ih njegova patnja, strah i bol, njegove muke iz nepojmljivih razloga ispunjavaju zadovoljstvom.“ (Krilić, 2012: 8).

Zbog trauma što ih je čuo i vidio, on svoje progonitelje naziva bradatim neljudima i vukodlacima „krvožednih očiju i pokvarenih zuba, potpuno obraslih dlakom. Svi su bili neljudi. Utjelovljenje zla.“ (Isto, 13). Nije znao kamo bježi ili kada će tamo stići, ali „strah od onoga što bi se dogodilo da ga uhvate i pritajena, maglovita nada da možda ipak postoji nekakvo

⁵ Krilić, Zlatko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 7. kolovoza 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33957>.

spasenje, tjerali su ga dalje“ (Isto, 9). U tom svom bijegu on je suočen sa svim elementima životinjskog nagona za preživljavanjem. Da utaži žeđ prisiljen je popiti vodu iz šumskog potoka, a da bi se nahranio, ubija ježa i jede njegovu sirovu iznutricu. Iako je roman pisan iz trećeg lica, pripovjedač čitatelju vrlo jasno prenosi sve dječakove misli i osjećaje koji ga prate u ključnim trenucima psihičke i fizičke borbe. Primjerice, u borbi za preživljavanjem, on se suočava s vlastitom savješću, u njemu se odvija borba između djeteta koje je nježno, uplašeno, dobroćudno i odrasle osobe koja mora učiniti sve kako bi opstala na životu:

„Dio njega, onaj kojem je želio vjerovati, jer se taj dio borio za njegov opstanak, tjerao ga je da ubije ježa kako bi sâm preživio. Drugi dio njega, onaj slabi, dječaćki, onaj dio koji se bojao da bi isto tako s njim postupili kada bi ga uhvatili, nije mu dao.“ (Isto, 24).

Također, bježeći od tih zlikovaca, Anton se bojao da će i sâm postati nalik njima, zao, mračan i hladan. Lutajući dalje po šumi odjednom spazi malo svjetlo u daljini i odluči krenuti prema njemu nadajući se da će pronaći spas. Naposljetku spoznaje da je to svjetlo bila vatra i da su njegovi „neljudi“ zapalili cijelo jedno selo:

„Od pogleda na to mjesto Antona je podilazila jeza, tim više što je vrlo jasno mogao zamisliti što li se noćas ovdje događalo. Užas. Dječaka su stravile slike koje su mu se pojavljivale pred očima. Strašio ga je pogled na razorene posjede.“ (Isto, 37).

Ipak dođe do sela u kojemu su sve kuće bile u ruševinama, zapaljane i uništene. U jednoj od njih pronađe polusirove krumpire koji su bili kuhani za svinje, ali on je bio toliko gladan da nije mario za to. Kako u selu nije bilo nikoga, osim kokoši i svinje, odlučio je prespavati u podrumu jedne kuće. Ipak, taman kad je legao, začuo je „neljude“ koji su se počeli približavati selu i to ga je prestravilo pa je uzeo prvu stvar koju je spazio u slučaju samoobrane. Također, tada u mislima iskaže svu mržnju prema neprijateljima i želju za osvetom:

„Njime će opaliti krvožednu neman ako odmakne vreću pod kojom je dječak. 'Barem će osjetiti moju mržnju.' (...) 'Kada bi digao ovu vreću, sjekiru bih mu zabio posred glave. Jedan manje. Kasnije neka bude sa mnom što mora biti. Barem bih se osvetio.' Strah i mržnja podgrijavali su takve želje. S nasladom je Anton zamišljao kako bi bradatom nečovjeku sjekicom raskolio glavu.“ (Isto, 68).

„Neljudi“ su prvo krali poljoprivredne strojeve, a onda spazivši svinju, bradati su je nečovjeci počeli loviti kako bi najvjerojatnije lovili i Antona da su ga pronašli:

„Supijana horda lovila je svinju po cesti. Jadnica je roktanjem zvala u pomoć, molila milost. Nije bilo nikoga tko bi joj pomogao. Oko nje nitko nije znao za milost. Kao da je neljudi i nisu željeli uhvatiti, nego su se naslađivali lovom.“ (Isto, 71).

Zaklavši svinju napravili su od nje gozbu, a uz to su i pili rakiju, „a od nje su postajali još krvožedniji“. Svo to vrijeme Anton je nepomično ležao i držao svoju stvar za samoobranu.

Zamišljao je da je ta stvar sjekira, moćno oružje, ali to je bila obična uljana lampa. Tada on poželi da je to moćna čarobna lampa iz koje će izaći div i spasiti ga:

„Mogla bi me spasiti jedino da je čarobna svjetiljka u kojoj je zarobljen div. Moćni div koji čuči i čeka da je protrljam i pozovem ga. Tada bi izašao, pohvatao ove vani i na moju ih zapovijed rastrgao.“ (Isto, 74).

Kada su neljudi konačno otišli, on počne razmišljati o lampi i o tome kako bi sada bilo lijepo imati diva iz bajke, ali na tu pomisao u njemu bukne divlji bijes:

„Bijes koji je nadvladao sva njegova osjetila, zagospodario tijelom. Onaj isti koji je ubio ježa. Mrzio je sâm sebe, ovo ništavno skutreno biće, jadnika koji nema snage nositi se sa stvarnošću. Da je ima, zar bi u ovakvoj pogibelji pomišljao na glupe dječje bajke. Ne bi! I mišlju i tijelom borio bi se za život.“ (Isto, 75).

Iz te je lampe odjednom izvirio plamičak koji mu je rekao da je on Svjetlo i da će mu pomoći da se spasi, iako ga neće odnijeti odatle, ne će ubiti neljude, ali će mu pomoći da postane čovjek i prestane ih mrziti kako ne bi postao jedan od njih:

„Pusti ljudima da se bore protiv neljudi – reče mu Svjetlost – a ti se prvo potruđi da postaneš čovjek. Samo se ljudi mogu boriti protiv neljudi. Samo oni koji pripadaju svijetlu mogu pobijediti one koji pripadaju tami“ (Isto, 84).

Anton nije vjerovao u takvu pomoć pa je odbacio lampu. Ujutro kada se probudio, mislio je da je sanjao te je odlučio otići dalje iz sela ponijevši nešto hrane, kokoške jaje kao jedini mogući novi život iz razrušena sela i lampu s kojom je razgovarao. Hodajući dalje kroz šumu, opet u daljini ugleda malo seoce s kućom iz čijeg je dimnjaka sukljao dim. Popeo se na stablo i krenuo promatrati tu kuću, ali se bojao odmah pohitati prema njoj jer je sve oko nje bilo pusto. Iz te je kuće izašao čovjek koji je obavljao neke poslove oko kuće i po selu. Također, ugledao je i njegovu ženu i sina svojih godina. Ta ga obitelj počne podsjećati na njegovu, a čovjek koji je jedini ostao u selu, podsjetio ga je na riječi njegova oca kada su trebali pobjeći iz sela i kuće:

„Kamo? – govorio je. – Ja nemam kamo ići. Ovdje mi je sve. Kud ću s kravom? Što ću s ostalim blagom? Tu sam se rodio, tu ću i ostati. Nema meni nigdje života bez ovo malo moje sirotinje. Zašto da bježim? Nikada nikomu nisam ništa našao učinio, zašto bi netko meni? Ne idem. Mi ostajemo ovdje“ (Isto, 101).

Tada su u to selo ušli bradati zlotvori koji prebiše čovjeka i odvedoše ga zajedno sa ženom i djetetom koje nije uspjelo pobjeći u šumu. Te su scene užasavale Antona, bio je bijesan, ali i nemoćan pa ponovno zatraži Svjetlost iz lampe da mu pomogne, da ih pobije, zgazi i osveti se. Ona mu kaže da to ne može, a na to se on još više razljuti vičući da ona ne postoji. Odjednom počne padati kiša, a Anton bijaše gladan, promrzao i umoran, stoga odluči ipak krenuti prema

kući iz koje je odvedena obitelj. Ta ga je kuća podsjećala na obiteljski život koji je nekada imao, na stolu su bila postavljena tri tanjura. On se oprao, obukao dječakovu svečanu odjeću i obuću, uzeo četvrti tanjur i sjeo za stol. Podijelio je hranu u sva četiri tanjura, pomolio se kako bi se pomolio i da je kod kuće, pa krenuo jesti. Na taj je način čuvao „uspomenu na svoj dom, dostojanstvo napadnute obitelji i, ujedno, po zadnji put mogao osjetiti svoju obitelj. Oprostiti se od nje“ (Isto, 109).

Anton se tek sada, poslije večere, u praznoj kući iste sudbine kao i njihova, uspio oprostiti s roditeljima, u tim trenucima nije osjećao tugu što ih je izgubio, ni mržnju prema neljudima, ni osamljenost, ni strah.

„Sve što je ćutio u svom tijelu bila je silna ljubav prema majci i ocu. Tako ih je, i ne znajući gdje leže, ukopao s najvećim počastima. Veće počasti od ljubavi nema. Volio ih je i u tim trenucima nije osjećao mržnju prema bilo komu“ (Isto, 112).

Odlučio je prenoćiti u staji na sijenu, tamo mu je bilo ugodno. Tada mu se opet pojavi Svjetlost koja mu kaže da svaki čovjek ima mogućnost izbora, prikloniti se svjetlu ili tami. „Da ne postoji tama, ne bi postojala svjetlo. Da ne postoji zlo, ne bi postojalo dobro“ (Isto, 123). Svjetlost mu objasni da ne smije mrziti neljude, niti im htjeti nauditi, ako se želi spasiti i želi da mu Svjetlost pomogne, mora joj se prikloniti.

Anton tada shvati da su svjetlost i toplina prejake i da staja gori, neljudi su opet bili u selu. Pobjegao je iz staje i otrčao u šumu, ali njegovi neprijatelji ga primijetiše i krenuše za njim. Anton se sakrio u tamu šume, u mračni grm, razočaran što je upravo Svjetlost svijetlila sada u selu i kada je gorila njegova kuća. Na to mu Svjetlo kaže da možda i svijetlo paleži nekoga osvijetli, da se od zla ne smije skrivati u tami, već na svjetlu. Nerado je izašao iz prividne sigurnosti grma i krenuo na čistinu, u najsvjetliji dio šume. Kada su ga njegovi progonitelji sustigli, nisu ga primijetili od zasljepljujuće svjetlosti nadolazeće zore, nego su ga tražili u najmračnijem dijelu šume, upravo u tami grma gdje se prvotno bio sakrio.

„Sada je napokon shvatio riječi Svjetlosti kada je govorila o tomu da je zlo što čine bića mraka dio njihove muke, njihova tragedija. Njegova osveta bila je u tomu da ih više ne mrzi. Uvijek će se boriti protiv njih, ali ne na njihov način. Anton se sjeti riječi Svjetlosti pri prvom susretu: 'Postati njihovom žrtvom manje je strašno nego postati njima nalik.'“ (Isto, 134).

Baš u tom trenutku Anton je čuo glasove. To su bili drugi vojnici, njegovi spasitelji. Neljudi su pobjegli, a jedan vojnik je spazio Antona, prebacio kabanicu preko njega i rekao mu da je sada na sigurnom.

U ovom djelu autor prenosi problematiku rata u čovjeka, odnosno djeteta. Prodire u intimni unutarnji svijet glavnog junaka Antona, na kojem zasniva cjelokupnost i bitnost ratne teme. U *Kriku* pratimo sudbinu dječaka kome su neljudi uništili selo i pobili najbliže. Radnja je koncentrirana na dječakov bijeg od Zla kroz šumu kako bi se spasio i uzdigao do Dobra. Odnosno, sukob dobra i zla seli se iz izvanjskoga svijeta u dušu dječaka. Sav užas ratnih strahota i nadčovječne muke preživjelih sažete su kao duboki doživljaj tragičnosti u kojemu i najneviniji poput djece, podnose neviđene žrtve (Težak, 1997: 48). Dječak preuranjeno mora sazreti da bi preživio te se prikazuju njegova unutrašnja proživljavanja, strahovanja, slutnje, strepnje, nade, vjere i naročito strah koji ga čine samo dječakom koji se nenadano našao u ratnoj situaciji i ostao bez najbližih. Na taj način, on sâm proživljava ratnu traumu nastojeći pronaći način kako bi se spasio tih strahota. Iako, objašnjava Težak (1997: 48), okosnicu fabule čini unutarnje dječakovo proživljavanje, to nije psihološka analiza lika, nego je dječak medij za razmatranje etičkih pitanja opasno poljuljanih ratnih zbivanja.

Zaključak

Iz svega navedenoga možemo zaključiti da se upravo na dječjim žrtvama, stradanjima i patnjama može spoznati sva nehumanost rata protiv Hrvatske. Oni najmanji, najneviniji i najnezaštićeniji pravi su primjer najtežih posljedica Domovinskog rata. Mnogi od njih su ubijeni, a još veći broj ih je ranjen. Mnoga su djeca pretrpjela izravne prijetnje smrću i prisustvovala ubijanju i masakriranju svojih roditelja, rođaka ili kućnih ljubimaca. Doživjeli su uništavanja, razaranja i paljenja svojih domova, sela i gradova. Mnogi su otjerani, prognani iz rodnoga mjesta, mjesta svojega djetinjstva, svojega zavičaja i svoje voljene domovine. Mnoga su bila odvođena od svojih roditelja, a nemali ih broj više ni nema roditelje. Vjerojatno nitko, osim njih samih, ne može razumjeti što su oni tada proživljavali i na koje su se načine nosili sa svim tim strašnim prizorima, iznenadnim gubitcima i svojim ratnim traumama. Pokušavajući razumjeti i nastojeći pomoći, dječji su pisci u svojim djelima skovali dječje likove koji na razne načine doživljavaju ratnu traumu. Uspoređujući njihova djela s dokumentarnim djelom Mladena Kušeca, vidimo da su u velikoj mjeri spoznali i opisali što to djecu uistinu traumatizira. Primjerice, stvarne djevojčice i dječaci najviše žale za svojim uništenim i spaljenim kućama, kao i djevojčica Marija iz *Marijine tajne* ili Janja iz *Strah me, mama*. Djeca žale za svojim domovima od kojih odlaze (Cvijeta, Duško, Janja) i za roditeljima koje napuštaju (Cvijeta), za koje ne znaju gdje su i jesu li dobro (Janja, Marija – *Marijina tajna*, Ivan) ili koji su poginuli (Janja, Anton). Također poginuli su im članovi obitelji, Mariji (*Marijina tajna*) je poginuo brat, a djevojčici Janji baka. Ako usporedimo ponašanje tih malih junaka sa stručnim mišljenjima, svi su oni imali veće ili manje reakcije na proživljene ratne traume. Gotovo su svi osjećali tjeskobu i strah, imali pretjerane i uznemirujuće fantazije i misli (Marija – *Strah me, mama*, Anton) te poteškoće koncentracije i pažnje (Cvijeta, Ivan). Bili su izolirani, žalosni, depresivni i pretjerano povučeni (Marija – *Marijina tajna*, Ivan). Naglašena im je agresivnost, primjerice, dječak Anton želi se osvetiti svojim neljudima, Marijin brat (*Strah me, mama*) govori kako će potući sve zločeste Srbe, a dječaci iz *Malog ratnog dnevnika* slušaju proustaške pjesme. Svoj je djeci na bilo koji način narušen dotadašnji način života; oni pate od nesаницe (Marija – *Strah me, mama*), povraćaju (Cvijeta) i imaju mučnine. Djeca čine stvari koje nikada prije nisu, slušaju o stvarima koje ih ne bi trebale zanimati i razmišljaju o brigama koje ih ne bi trebale brinuti. Sva ova djela pričaju o vrlo potresnim sudbinama djece kojima su se životi i djetinjstva odjednom izokrenula naglavačke, nevine male djece koja ne znaju za mržnju. Njihove su sudbine takve kakve jesu i zahvaljujući ovim autorima djeca će i u budućnosti čitati o svojim vršnjacima koji su proživjeli ratne traume. Čitati, ali nadajmo se – ne ih više i proživljavati.

Bibliografija

Primarni izvori - knjige

1. Iveljić, Nada (1995). *Marijina tajna*. Zagreb: Mosta.
2. Krilić, Zlatko (2012). *Krik*. Zagreb: Alfa.
3. Kušec, Mladen (1991). *Ubili su mi kuću*. Zagreb: Mladost.
4. Pulić, Nikola (1992). *Strah me, mama*. Zagreb: Mladost.
5. Tomaš, Stjepan (2001). *Mali ratni dnevnik*. Zagreb: Alfa.

Sekundarni izvori - knjige, zbornici radova, časopisi i internetski izvori

1. Bunjevac, Tomislav (1992). *Djeca žrtve rata u Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.
2. Crnković, Milan (1990). *Dječja književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Fagač, Branimir (1994). *Spasite naše duše: djeca u Domovinskom ratu 1991.-1994*. Zagreb: Birotisak.
4. Hranjec, Stjepan (1998). „Djetinjstvo zasuto granatama“ u *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladeži*. Zagreb: KGZ, str. 18-24.
5. Hranjec, Stjepan (2012). „Pogovor – simbolizacija *Krika*“ u *Krik*. Zagreb: Alfa.
6. Iveljić, Nada. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28228>, pristupljeno 6. kolovoza 2020.
7. Krilić, Zlatko. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33957>, pristupljeno 7. kolovoza 2020.
8. Kuterovac, Gordana (1994). „Žalovanje zbog gubitka u ratu“ u *Stradanja djece u Domovinskom ratu*. Zagreb: Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb, str. 110-122.
9. Pilaš, Branko (1998). „Domovinski rat u hrvatskoj prozi za djecu“ u *Odrastanje u zrcalu suvremene književnosti za djecu i mladeži*. Zagreb: KGZ, str. 32-39.
10. Pulić, Nikola. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51071>, pristupljeno 7. kolovoza 2020.
11. Savić, Mihajla (2010). „Domovinski rat u prozi Nade Iveljić“ u *Zlatni danci 11 – život i djelo(vanje) Nade Iveljić: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, str. 163-171.

12. Težak, Dubravka (1992). „Hrvatska Ana Frank“ *Umjetnost i dijete: dvomjesečnik za estetski odgoj. Dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih*, 24 2/3; 156-157.
13. Težak, Dubravka (1997). „Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata“ u *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas – teme i problemi*. Zagreb: KGZ, str. 42-50.
14. Tomaš, Stjepan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2020. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61666>, pristupljeno: 3. kolovoza 2020.
15. Vrcić-Mataija, Sanja (2006). „Obiteljski diskurs u dječjim realističnim proznim djelima o Domovinskom ratu“ u: *Zlatni danci 7*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, str. 39-56.
16. Vukorepa, Sanja (2019). *Domovinski rat u romanima Stjepana Tomaša, Nikole Pulića i Nade Iveljić*. Diplomski rad. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
17. Zalar, Ivo (1983). *Dječji roman u hrvatskoj književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
18. Zima, Dubravka (2001). Hrvatska dječja književnost o ratu. *Polemos, IV* (8), str. 81-122. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/2835>.
19. Zima, Dubravka (2011). *Kraći ljudi. Povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*. Zagreb: Školska knjiga.